

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΜΗ, Γυναίκες οικόγένεια, κοινωνία τῆς ἐμπορικῆς διασπορᾶς □ ΕΦΗ ΑΡΓΥΡΟΥ, Μηχανισμοί ἐνίσχυσης οἰκογενειῶν μὲ ἀνδρικό ἐργατικό δυναμικό □ Δ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἀλιεία στὰ χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας □ ΙΩΑΝΝΑ ΜΥΛΩΝΑΚΗ, Ταξιδιώτισσες στὴν Ἀνατολή □ Τ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ ἐμφύλιος Μακεδονικός Ἀγώνας □ ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΥΛΩΝΑΚΗ, Τό «δημόσιο βλέμμα» στὸν ἐλληνικό κινηματογράφο □ ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΠΟΥΡΝΟΒΑ, Ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις καί οἰκογενειακές ἀντιδικίες □ Σ. Ι. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΑ ΠΕΤΑΝΙΔΟΥ, Τό ἀλάτι καί οἱ ἀλυκές τῆς Λέσβου □ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 1864-1900: Σ. Ἀσδραχάς, Δ. Σπάθης, Β. Παναγιωτόπουλος, Δ. Ἀρβανιτάκης, Πόπη Πολέμη □ ΧΡΟΝΙΚΟ: Ἀντὶ μνημοσύνου γιὰ τὸν Δημήτριο Ι. Πολέμη – Θεοφίλου Καΐρη τύχες, Τιμητικὴ ἐκδήλωση γιὰ τὴν Ἐλισάβετ Ζαχαριάδου □ Μνήμη Ἔρας Σιγάλα-Βρανούση □ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Σία Ἀναγνωστοπούλου, Ἐλένη Ἀνδριάκαινα, Δ. Ἀρβανιτάκης, Ν. Ποταμιάνος

45

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΕΛΙΣΣΑ

ΣΚΟΥΦΑ 58 • 10680 ΑΘΗΝΑ • Τηλ. 210 3611692
Fax 210 3600865 • www.melissabooks.com

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας: μιά πρώτη καταγραφή

«Τοῦ κυνηγοῦ καί τοῦ ψαρᾶ τό πιάτο, δέκα φορές εἶναι ἀδειανό καί μία φορά γεμάτο», ἀποφαίνεται μία πολύ διαδεδομένη παροιμία, ἐνῶ μία ἄλλη ὑπερθεματίζει: «Ὁ πουλοπιάστης καί ὁ ψαρᾶς ἔρημον σπῖτιν ἔχουν»¹. Οἱ ρήσεις αὐτές ἀποτυπώνουν τήν ἐδραιωμένη λαϊκή πεποίθηση ὅτι ἡ ἀλιεία, πρὶν τουλάχιστον ἀπό τήν ἐμφάνιση τῶν σύγχρονων μεθόδων καί ἐργαλείων, ἦταν μία δραστηριότητα πού ἀπέφερε ἐλάχιστα σέ ὄσους τήν ἀσκοῦσαν. Ἡ τοποθέτηση μάλιστα τοῦ ψαρέματος στήν ἴδια χορεία μέ τό κυνήγι ἀποτυπώνει, νομίζω, τόσο τίς ἀναιμικές ἀποδόσεις τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν μέ τά μέσα τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς, ὅσο καί πενιχρότητα τῶν ἀντίστοιχων φυσικῶν πόρων τῶν ἐλληνικῶν θαλασσῶν, καί κυρίως τοῦ Αἰγαίου, ἰδιαίτερα ἂν συγκριθοῦν μέ ἐκείνους πού καρπώνονταν οἱ ἀλιεῖς ἄλλων, ἀνοικτῶν θαλασσῶν.

Οἱ μέχρι σήμερα προσεγγίσεις τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας δέν φαίνεται καταρχήν νά ἀπέχουν ἀπό τίς ἀπόψεις πού ἐκφράζει καί ὁ παροιμιακός λόγος. Πράγματι, ἱστορικοί πού ἔχουν ἀσχοληθεῖ μέ τήν οἰκονομία τῶν χρόνων τῆς ὀθωμανικῆς καί βενετικῆς κυριαρχίας στίς ἐλληνικές περιοχές, ἔχουν ἐπισημάνει τήν περιορισμένη οἰκονομική σημασία πού εἶχε ἡ ἀλιεία γιά τούς πληθυσμούς τῶν περιοχῶν πού βρέχονταν ἀπό τό Αἰγαίο². Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτές ὁμως εἶναι μᾶλλον ἀπόσταγμα τῆς γνώσης τῶν γενικότερων οἰκονομικῶν συνθηκῶν πού ἐπικρα-

1. Βλ. ἐνδεικτικά Κ. Κανελλάκης, *Χιακά ἀνάλεκτα*, Ἀθήνα 1890 (φωτ. ἀνατύπωση: Χίος 1983), σ. 277· Ι. Χαντέλης, «Συλλογή χιακῶν παροιμιῶν», π. *Λαογραφία*, τ. 2, 1913, σ. 710· Κ. Π. Χατζηιωάννου, «Κυπριακές παροιμίες», π. *Λαογραφία*, τ. 12, 1938-1948, σ. 250· Τ. Ζάππας, *Ἀλιευτικό χρονικό τοῦ Εὐβοϊκοῦ*, ἀνατύπωση ἀπό τόν 14ο τόμο τοῦ *Ἀρχείου Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, Ἀθήνα 1968, σ. 25· Λούλα Γιαννακάκου-Παπαμανώλη, *Παροιμίες τοῦ ροδιακοῦ λαοῦ (Φράσεις καί γνώμες)*, Ἀθήνα 1993, σ. 373 καί παραλλαγές τους.

2. Βλ. σχετικά Β. Παναγιωτόπουλος, «Ὁ οἰκονομικός χώρος τῶν Ἑλλήνων στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας», *Πληθυσμοί καί οἰκισμοί τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Ἱστορικά μελετήματα*, Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, [Τετράδια Ἔργασίας 18], 2003, σ. 44· Σπ. Ἀσδραχάς κ.ἄ., *Ἑλληνική οἰκονομική ἱστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αἰῶνας*, τ. 1, Ἀθήνα 2003, σ. 168. Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτές εἶναι σύμφωνες μέ ἀνάλογες ἱστορικῶν καί γεωγράφων συνολικά γιά τή Μεσόγειο θάλασσα, βλ. F. Braudel, *Υλικός πολιτισμός. Οἰκονομία καί καπιταλισμός (15ος-18ος αἰῶνας)*, τ. 1, Μετά-

Δημήτρης Δημητρόπουλος

τοῦσαν στήν περιοχή, καθώς εἰδικές μελέτες μέ θέμα τήν ἀλιεία ἀπουσιάζουν. Εἶναι ὄντως ἀξιοπαρατήρητο ὅτι σέ μιά χώρα ὅπως ἡ Ἑλλάδα, πού ἡ ἱστορία της εἶναι ζυμωμένη μέ τή θάλασσα, ἡ ἀλιεία δέν ἔχει ἀποτελέσει ἀντικείμενο οὔτε τῆς παλαιότερης οὔτε τῆς πρόσφατης ἱστορικής ἐρευνας. Σέ αὐτό συντέλεσε νομίζω κυρίως ἡ ἀπουσία πηγῶν, μιά ἔλλειψη ἡ ὁποία, παρ' ὅτι χαρακτηρίζει πολλές ὄψεις τῆς οἰκονομικής ζωῆς, ἴσως ἐδῶ εἶναι ἐντονότερη.

Ὁ μελετητής ἐπομένως τῆς ἱστορίας τῆς ἀλιείας στό Αἰγαῖο βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ τό δίλημμα ἐάν λείπουν οἱ πηγές ἐπειδή ἡ ἄσκησις τῆς ἀλιευτικῆς δραστηριότητος ἦταν ἐλάχιστη ἢ, ἀντιθέτως, ἐάν ἡ ἀπουσία ἰκανῶν πηγῶν δημιουργεῖ τήν ψευδαἰσθησὶν ὅτι ἡ ἀλιεία ἦταν ἀπόουσα ἀπό τήν οἰκονομία τῶν ὑπὸ ὀθωμανική κυριαρχία περιοχῶν. Κατά πάσα πιθανότητα τό ἕνα σκέλος τοῦ διλήμματος τροφοδοτεῖ τό ἄλλο, ἡ ἀπάντησις ὅμως προϋποθέτει, νομίζω, ἀνάπτυξη συστηματικῶν ἐρευνῶν σχετικά μέ τήν ἀλιεία, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ ζητούμενο. Στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ θά ἐπιχειρηθεῖ μιά πρώτη καταγραφή μαρτυριῶν καί θά παρουσιαστοῦν κάποιες πρῶτες σκέψεις γιά τό ψάρεμα καί τά ψάρια, τόσο ὡς στοιχεῖα οἰκονομικής δραστηριότητος ὅσο καί ὡς συστατικά τῆς διατροφῆς, πού γεννῶνται ἀπό τεκμήρια τοῦ 17ου, 18ου καί τοῦ ἀρχόμενου 19ου αἰῶνα.

Οἱ φορολογικές πρόσοδοι – Τά ἰχθυοτροφεῖα

Καταρχήν τά ψάρια καί τά ἄλλα ἀλιεύματα ἀποτελοῦσαν γιά τό ταμεῖο τῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως ἀντικείμενο φορολογικῆς προσόδου. Σέ κανονναμέδες τοῦ 16ου, 17ου, ἀκόμη καί τοῦ ἀρχόμενου 18ου αἰῶνα, ἀπό τήν Πελοπόννησο, τή Θεσσαλονίκη καί κάποια νησιά τοῦ Αἰγαίου, περιέχονται ρυθμίσεις πού ἀφοροῦν τόσο τά φρέσκα ψάρια πού φέρνουν οἱ ψαράδες στίς τοπικές ἀγορές ὅσο καί τά παστά πού φτάνουν ἐκεῖ μέσω τοῦ ἐμπορίου καί βαρύνονται μέ τελωνειακοῦς δασμούς. Στήν πρώτη περίπτωσις ἡ φορολογική ὑποχρέωσις ὑπολογίζεται ὡς ποσοστό ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀλιευμάτων³, ἐνῶ στήν περίπτωσις τῶν παστῶν ψαριῶν

φραση: Αἰκατερίνη Ἀσδραχά, Ἀθήνα 1995, σ. 225· M. Sivinon, «Ο γεωγραφικός ὑπερκαθορισμός», στό Σπ. Ἀσδραχάς κ.ἀ., *Ἑλληνική οἰκονομική ἱστορία*, ὁ.π., τ. 1, σ. 66. Ἡ σπογγαλία, πού ἐκφεύγει τῆς μελέτης μας, ἀπέτελεσε ἀπό τόν 19ο αἰῶνα, γιά ὀρισμένα νησιά, προσοδοφόρα δραστηριότητα· βλ. ἐνδεικτικά Εὐδοκία Ὀλυμπίτου, «Ἡ εἰσαγωγή τοῦ καταδυτικοῦ σκαφάνδρου στή σπογγαλιεία τῆς Καλύμνου», π. *Τά Ἱστορικά*, τ. 20, τχ. 38, Ἰούν. 2003, σ. 163-186, ὅπου καί σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Στήν ὑπαρξὴ δεκάτης στά ἀλιευόμενα ψάρια ἀναφέρεται ἐπίσης κανονναμέσις τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνα πού ἀφορᾶ τήν Καλλίπολη (βλ. Marie-Magdeleine Lefebvre, «Actes ottomans concernant Gallipoli, la mer Égée et la Grèce au XVIe siècle», π. *Südost-Forschungen*, τ. 42, 1983, σ. 128). Ἐκτός ἀπό τοὺς κανονναμέδες, ἀνώνυμη πηγή τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα κάνει λόγο γιά φόρο 20% πού ἐπιβαλλόταν στή Θεσσαλονίκη στά ψάρια (βλ. K. Μέρτζιος, *Μνημεῖα μακεδονικῆς ἱστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 143· πβ. Ν.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

καί τοῦ αὐγοτάραχου ὀρίζεται ἀνά μονάδα βάρους ἢ χωρητικότητας τοῦ εἰσαγόμενου φορτίου⁴. Στόν πίνακα I ἔχουν ἐνδεικτικά συγκεντρωθεῖ ἀναφορές πού ἀφοροῦν τόν ἑλληνικό χῶρο.

Ἐκτός ὁμως ἀπό τήν ἀλιεία τῆς ἀνοικτῆς θάλασσας, ἀντικείμενο ἰσχυρότερου κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε ἡ παραγωγή τῶν ἰχθυοτροφειῶν. Ἦδη σέ κανονισμοῦ τοῦ Βαγιαζήτ Β' (1481-1512), πού ἀφορᾷ τήν Πελοπόννησο ἐπισημαίνεται ἡ σχετική μικρή ἀπόδοση τῶν ἰχθυοτροφειῶν τῆς περιοχῆς καί ὀρίζονται τά δικαιώματα τοῦ δημοσίου: «Καί στά ἰχθυοτροφεία αὐτοῦ τοῦ σαντζακίου δέν ὑπάρχουν πάντοτε ψάρια. Μόνον ὅταν βρέχει καί βροντάει καί ἡ θάλασσα φουσκώνει καί σκεπάζει τό ἰχθυοτροφεῖο, πιάνουν μερικά φορτώματα ψάρια καί τά πουλοῦν. Μερικές φορές σέ ὀρισμένα ἰχθυοτροφεία ὑπάρχουν χέλια καί πιάνουν οἱ ψαράδες ἀπό καιροῦ σέ καιρό. Ὁ φοροεισπράκτορας παίρνει τή μισή ποσότητα γιά τό κράτος καί οἱ ψαράδες τό ἄλλο μισό. Ἄλλοτε ἐπίσης ψαρεύουν καί στά γλυκά νερά. Καί σέ αὐτήν τήν περίπτωση νά ἀκολουθεῖται ἡ διαδικασία πού ἀναφέρθηκε παραπάνω»⁵.

Σβορώνος, *Τό ἐμπόριο τῆς Θεσσαλονίκης τόν 18ο αἰῶνα*, Ἑλληνική μετάφραση, Ἀθήνα 1996, σ. 80). Ὁ φόρος 20% εἶναι ὑψηλός, συνάδει ὁμως καί μέ ἄλλες μαρτυρίες ὅτι στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα τό ὀθωμανικό δημόσιο λάμβανε τό 20% τῶν ἀλιευόμενων ψαριῶν στήν Κωνσταντινούπολη· βλ. Α. Γ. Πασιπάτης, *Ἐπίσημο ἰστορικό γράμμα περί τοῦ γραικικοῦ νοσοκομείου τῶν Ἐπτὰ Πύργων*, Ἀθήνα 1862, σ. 175, καί ἐπίσης Ν. Σαρρῆς, *Ὄσμανική πραγματικότητα. Συστημική παρά-θεση δομῶν καί λειτουργιῶν. II. Ἡ δοκιμαστική διοίκηση*, Ἀθήνα χ.χ., σ. 173. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐπίσης ἡ διαφοροποίηση πού καταγράφεται σέ κώδικα πού ἀφορᾷ τοῦς τελωνιακοῦς δασμούς στόν Χάνδακα τό 1669, ὅπου ὀρίζεται ὅτι γιά διάφορα ἀγαθά, ἀνάμεσα στά ὁποῖα ἰχθυέλαιο καί χαβιάρι, θά εἰσπράττεται δασμός 2 ἄσπρων στά ἑκατό ἀπό τοῦς μουσουλμάνους, τέσσαρα στά ἑκατό ἀπό τοῦς φόρου ὑποτελεῖς καί πέντε στά ἑκατό ἀπό τοῦς πολέμιους (βλ. Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τουρκικῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων ἀφορώντων εἰς τήν ἱστορίαν τῆς Κρήτης*, τ. 1, *Ἐγγραφα τῆς περιόδου 1657-1672*, Ἡράκλειο 1975, ἔγγρ. 398, σ. 313).

4. Ἀνάλογες ρυθμίσεις ἐντοπίζονται καί σέ κανονισμοῦς ἄλλων περιοχῶν τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὅπως τῆς Προύσας ἢ τῶν Σκοπίων, ὅπου ὁ φόρος πώλησης ἀνερχόταν σέ δύο ἄσπρα σέ κάθε φορτίο ψαριῶν (βλ. Nicoara Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle, Étude et actes*, Παρίσι 1973, σ. 223-224· 283, πθ. Anna Matthaiou, *Aspects de l'alimentation en Grèce sous la domination ottomane; de réglementations au discours normative*, Φραγκφούρτη 1997, σ. 81), ἐνῶ στό λιμάνι τοῦ Kili στή Μαύρη Θάλασσα, τό 1484, πλήρωναν σέ κάθε βαρέλι παστῶν ψαριῶν ἀπό 16 ἄσπρα ἀγοραστής καί πωλητής, ἐκτός καί ἂν ὁ τελευταῖος εἶχε καταβάλει δεκάτη, ὅποτε ἀπαλλασσόταν (βλ. H. Inalcik, *Sources and studies on the Ottoman Black Sea*, τ. 1, *The customs register of Caffa, 1487-1490*, [Βοστώνη 1996], σ. 108). Τό 1825, ὁ βαλής τῆς Θεσσαλονίκης καί ὁ καδής τῆς πόλης, σέ κατάλογο πού συντάσσουν, ἀνάμεσα σέ ἄλλους φόρους ἀναφέρουν καί αὐτόν τεσσάρων παραδῶν σέ κάθε φορτίο ψαριῶν (βλ. I. Βασδραβέλης, *Ἱστορικά ἀρχεῖα Μακεδονίας*, τ. Α', *Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 489, ἔγγρ. 405).

5. Βλ. Εὐάγγελία Μπαλτά, «Οἱ κανονισμοῦς τοῦ Μοριά», π. *Ἱστορ*, τ. 6, 1993, σ. 33.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Ρυθμίσεις κανουνναμέδων σχετικά με τη φορολόγηση τών άλιευμάτων

Ήμερομηνία	Τόπος	Άναφορά
άρχές 16ου αϊ.	Ίμβρος	Τελωνειακοί δασμοί 10 άσπρα για κάθε βαρέλι αύγοτάραχο καί 4 άσπρα για κάθε πήλινο δοχείο παστά ψάρια ⁽¹⁾
άρχές 16ου αϊ.	Σαμοθράκη	Τελωνειακοί δασμοί 6 άσπρα για κάθε καντάρι εισαγόμενου αύγοτάραχου ⁽²⁾
άρχές 16ου αϊ.	Θεσσαλονίκη	Εισπράττεται ειδικός φόρος (magiriye) για ψάρια καί θαλασσινά πού άλιεύονται στις θάλασσες τής Θεσσαλονίκης ⁽³⁾
6' μισό 16ου αϊ.	Ρόδος-Κως	Κάθε ψαράς καταβάλλει 4 άσπρα στά 100 για όσα ψάρια φέρει στό λιμάνι ⁽⁴⁾
άρχές 18ου αϊ.	Πελοπόννησος	Ό άγορανόμος λαμβάνει 2 άσπρα σέ κάθε καντάρι εισαγόμενα άποξηραμένα ψάρια ⁽⁵⁾

Πηγές

(1) J. Alexander, *Toward a history of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek lands circa 1500-circa 1600*, Άθήνα 1985, σ. 250-251, 253· Marie-Magdeleine Lefebvre, «Actes ottomans concernant Gallipoli, la mer Égée et la Grèce au XVIe siècle», π. *Südost-Forschungen*, τ. 42, 1983, σ. 132.

(2) J. Alexander, *ό.π.*, σ. 250-251, 267.

(3) Β. Δημητριάδης, «Ό kanunname καί οι χριστιανοί κάτοικοι τής Θεσσαλονίκης γύρω στά 1525», π. *Μακεδονικά*, τ. 19, 1979, σ. 338.

(4) J. Alexander, *ό.π.*, σ. 389· Ζ. Τσιρπανλής, «Ό "κανουνναμές" (kanun-name) τής Ρόδου καί τής Κω (τέλη 16ου αϊ.)», π. *Δωδώνη*, τ. 12, 1983, σ. 97.

(5) Εύαγγελία Μπαλτά, «Όι κανουνναμέδες του Μοριά», π. *Ίστωρ*, τχ. 6, 1993, σ. 56.

Ή έξ ήμισείας διανομή τής παραγωγής τών ίχθυοτροφείων ανάμεσα στους ψαράδες καί στό κράτος έπαναλαμβάνεται καί σέ μεταγενέστερους κανουνναμέδες τής Πελοποννήσου, όπως σέ αύτούς πού έξέδωσαν ό Σουλεϊμάν ό Μεγαλοπρεπής (1520-1566) καί ό Άχμέτ Γ' (1703-1730). Στόν κανουνναμέ του δεύτερου, μάλιστα, ύπάρχει καί πρόβλεψη για τά ψάρια πού δέν προέρχονται άπό τό ίχθυοτροφείο, αλλά άπό άλεία μέ δίκτυα καί γρίπους, όποτε τό μερίδιο του δημοσίου περιορίζεται στό ένα τέταρτο τής ψαριάς. Τέλος, για τίς περιπτώσεις άπόκρυψης ή έλλιπούς καταβολής του μεριδίου του δημοσίου, κοινή είναι ή ποινή κατάσχεσης του συνόλου τής ψαριάς⁶.

6. Βλ. στό *Ίδιο*, σ. 40, 55· J. Alexander, *Ό kanunnamé*, *ό.π.*, σ. 356-364· Άναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Ή όθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Ή περίπτωση τής Πελοποννήσου (1715-1821)*, Άθήνα 1996, σ. 249. Ή έξ ήμισείας διανομή τών άλιευμάτων άπαντά καί σέ

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

Ὁ τρόπος αὐτός ἐκμετάλλευσης καί κατανομῆς τῆς παραγωγῆς τῶν ἰχθυοτροφείων δέν ἦταν ὅμως καί ὁ ἀποκλειστικός. Ἔνας κανουνναμές πού ἀφορᾶ τῆ Θεσσαλονίκη καί ἐκδόθηκε περί τό 1525 ἀναφέρεται στίς συνθηκῆς λειτουργίας τῶν ἐκεῖ ἰχθυοτροφείων, τά ὅποια ὅπως φαίνεται ἦταν σουλτανικά χάρσια, πού ἐκμισθώνονταν μέ τή μέθοδο τῆς πλειοδοσίας. Ὁ ἐκμισθωτής συγκέντρωνε τά ἀλιεύματα καί κατέβαλλε στό τελωνεῖο δεκάτη καί ἐπιπροσθέτως ἕναν μικρό φόρο, ὀνόματι *magiriye*, ἴσο μέ τό 1/100 τῆς ἀξίας τῶν πρὸς πώληση ψαριῶν, τόν ὁποῖο εἰσέπραττε ὁ σούμπασης τῆς Θεσσαλονίκης, πιθανότατα ὡς κάτοχος τῆς συγκεκριμένης προσόδου ὑπό μορφή τιμαρίου⁷. Ἡ ὀθωμανική οἰκονομική πρακτική ἐπομένως εἶχε προβλέψει τή φορολόγηση τόσο τῆς ἀλιείας τῶν ψαριῶν ὅσο καί τοῦ ἐμπορίου τους. Ἡ παραχώρηση τῶν ἰχθυοτροφείων μέ τή μέθοδο τοῦ ἰλιτζαμίου, μέσω δηλαδή τῆς συνήθους διαδικασίας ἐκμίσθωσης τῶν δημοσίων προσόδων, φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ ἐπικρατούσα⁸.

Ἡ εὐνοϊκή γεωφυσική διαμόρφωση, πού ἐπέτρεπε τήν εὐκόλη συλλογή τῶν ψαριῶν χωρίς νά προαπαιτεῖ ἐγκαταστάσεις μεγάλων τεχνικῶν ἀπαιτήσεων καί ὑψηλοῦ κόστους, ἀποτέλεσε βασικό παράγοντα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀλιείας. Λίμνες, ποτάμια, ἀβαθῆ λιμνάζοντα θαλάσσια ὕδατα, πού μέ μικρή ἀνθρώπινη παρέμβαση μπορούσαν νά σχηματίσουν φυσικά ἰχθυοτροφεῖα, συνιστοῦσαν προνομιόχους χώρους ἀσκήσης ἀλιευτικῶν δραστηριοτήτων. Θά σταθοῦμε σέ ὀρισμένα παραδείγματα ἰχθυοπαραγωγῶν τόπων, πού ἰχνογραφοῦν τήν ἔκταση τοῦ φαινομένου καί τίς πρακτικές ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀλιευτικοῦ πλοῦτου.

Ὁ Κοσμάς ὁ Θεσπρωτός, περί τό 1830, συμπληρώνει τό ἔργο τοῦ δασκάλου του Ἀθανάσιου Ψαλίδα «Γεωγραφική περιγραφή Ἡπείρου», ἀνάμεσα στά ἄλλα καί μέ κάποιες παρατηρήσεις πού ἀφοροῦν τά βιθάρια τῆς Ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς. Γράφει λοιπόν ὅτι λειτουργοῦσαν τρία «βιθάρια»: α) Λαγαροῦς [Λογαροῦς], κοντά στήν Ἄρτα, στόν Ἀμβρακικό κόλπο, τό ὁποῖο ὑπερεῖχε σέ ποσότητα καί ποιότητα παραγωγῆς (ψαρεύονταν κέφαλοι καί τσιπούρες μεγάλες καί μικρές καί παραγόταν ἄριστης ποιότητας αὐγοτάραχο)⁹. β) Βουθρωτοῦ, ἀπέναντι ἀπό τήν

ἰχθυοτροφεῖα ἄλλων περιοχῶν τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας: βλ. Β. Δημητριάδης, «Ὁ *kanunname* καί οἱ χριστιανοί κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης γύρω στά 1525», π. *Μακεδονικά*, τ. 19, 1979, σ. 332.

7. στό ἴδιο, σ. 332 καί 336. Φόρος *magiriye*, πιθανόν ἀπό τό βυζαντινὸ «μαγειρία», καταβαλλόταν ἐπίσης καί γιά τά ἀλιεύματα πού ἔρχονταν ἀπό τίς θάλασσες τῆς Θεσσαλονίκης (στό ἴδιο, σ. 332 καί 338).

8. Βλ. Σπ. Ἀσδραχάς κ.ά., *Ἑλληνική οἰκονομική ἱστορία*, ὁ.π., σ. 326.

9. Τό 1884, ὁ μητροπολίτης τῆς Ἄρτας Σεραφεῖμ Ξενόπουλος, στό *Δοκίμιον ἱστορικῆς τινός περιλήψεως τῆς ποτέ ἀρχαίας καί ἐγκρίτου ἠπειρωτικῆς πόλεως Ἄρτης καί τῆς ὡσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, Ἀθήνα 1884 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἄρτα 1986), σ. 372, ὑποστηρίζει ὅτι στήν Ἄρτα ὑπάρχουν 18 ἰχθυοτροφεῖα (ἀνάμεσα στά ὅποια καί τῆς Λογαροῦς) καί στήν Πρέβεζα ὀκτώ. Τά ἰχθυοτροφεῖα αὐτά ἀνήκουν κυρίως στό ὀθωμανικὸ δη-

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Κέρκυρα, στην οποία και κατά κύριο λόγο κατέληγε ή παραγωγή (κέφαλοι, λαυράκια μεγάλα, άλλα είδη ψαριών, όπως και αὐγοτάραχο). γ) Παλαιᾶς Ἄρτας, μίᾳ ὥρᾳ δυτικά τῆς Αὐλώνας (κέφαλοι, τσιπούρες μικρές και μεγάλες, ἄλλα ψάρια, αὐγοτάραχο). Τά βιβάρια αὐτά εἶχαν ἀξιόλογη ἰχθυοπαραγωγή και ἀπέφεραν σημαντικό ἔσοδο στό δημόσιο, καθώς τό ἐτήσιο ἐνοικίό τους, σύμφωνα μέ τόν Κοσμᾶ τό Θεσπρωτό, ἀνερχόταν ἀντιστοιχῶς σέ 340, 70 και 90 πουργιά γρόσια ἀντιστοιχῶς¹⁰.

Τό ἰχθυοτροφεῖο τοῦ Βουθρωτοῦ, γνωστό και ὡς «μεγάλο βιβάρι», εἶναι ἀπό τά παλαιότερα τῆς περιοχῆς. Διαδοχικές μαρτυρίες, πού χρονολογοῦνται ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰῶνα, κάνουν λόγο γιά λειτουργία τοῦ ἰχθυοτροφείου, πού σέ ὄλη τή διάρκεια τῆς βενετικῆς κυριαρχίας ἀπέτελεσε πολύ σημαντική πηγή οἰκονομικῆς προσόδου¹¹. Τά χρόνια αὐτά ὁ ψαρότοπος τοῦ Βουθρωτοῦ ἦταν στενά συνδεδεμένος μέ τήν ἀπέναντι εὐρισκόμενη Κέρκυρα, καθώς ὁ,τιδήποτε ψαρευόταν στίς Ἑπειρωτικές ἀκτές ὄφειλε νά μεταφέρεται σέ αὐτήν πρός πώληση, σέ καθορισμένη τιμή. Ὁ ἐνοικιαστής μάλιστα τοῦ Βουθρωτοῦ, ἀνεξαρτήτως τοῦ μισθώματος –τό ὁποῖο τό 1756 γιά παράδειγμα ἀνήλθε σέ 700 τσεκίνια–, πλήρωνε 80 τσεκίνια στά τελωνεῖα τῆς Κέρκυρας ἔναντι τοῦ προνομίου νά ἐξάγει σέ αὐτήν ἰχθεῖς ἀφορολόγητους¹².

Ἡ σημασία τοῦ Βουθρωτοῦ στήν τροφοδοσία τῆς Κέρκυρας μέ ψάρια, ἄλλά και τά κέρδη πού ἐπέφερε ἤ ἐκεῖ ἀλείψα τόν κατέστησαν ἐπίδικο σημεῖο μετά τήν κατάλυση τοῦ βενετικοῦ κράτους τό 1797. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1798 οἱ στρατιωτικές δυνάμεις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐπιτέθηκαν και, ἀφοῦ ὑποχρέωσαν σέ φυγή τή μικρή γαλλική φρουρά, κατέλαβαν τόν Βουθρωτό¹³. Ἡ συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης μεταξύ Ρωσίας και Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τό 1800 ἀπέδιδε τίς ἡπειρωτικές

μόσιο, ἄλλά και σέ βακούφια ἤ μονές. Ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει (σ. 182) ὅτι ἡ παραγωγή τους εἶναι μεγάλη και ἡ ποιότητα ἐξαιρετική. Τή σημασία τῶν ἰχθυοτροφείων γιά τήν τοπική οἰκονομία ἐπισημαίνει και ὁ Π. Α. Π. [Π. Ἀραβαντινός], *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, τ. 2, Ἀθήνα 1856, σ. 136.

10. Βλ. Κοσμᾶς Θεσπρωτός και Ἀθανάσιος Ψαλίδας, *Γεωγραφία Ἀλβανίας και Ἠπείρου*, Προλεγόμενα-σημειώσεις: Ἀθ. Παπαχαρίσης, Ἰωάννινα 1964, σ. 71. Σέ ἄλλη σημείωσή του μέ τίτλο «Ὅσα βιβάρια ἔχει ἡ Ἠπειρος», ἐκτός ἀπό τά παραπάνω τρία, προσθέτει ἀκόμη τά: Πόρτο Παλέρμο Χειμάρας, Σαγιάδα Τζαμουργιάς, Βατάτζα, Γουμενίτζα και Σπλάντζα (πού παράγουν σαρδέλες) και Πρέβεζα (στό ἴδιο, σ. 86).

11. Βλ. Ι. Ρωμανός, «Περί Βουθρωτοῦ», *Δελτίον Ἱστορικῆς και Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τ. 3, 1889, σ. 556-559· Ioli Vingoroulou, *Le monde Grec vu par les voyageurs du XVIe siècle*, Ἀθήνα 2004, σ. 157.

12. Βλ. Α. Ἀνδρεάδης, *Περί τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἐπτανήσου ἐπί Βενετοκρατίας*, τ. 1, Ἀθήνα 1914 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἀθήνα 1994), σ. 240.

13. Βλ. Γερ. Μαυρογιάννης, *Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων*, τ. 1, Ἀθήνα 1889 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἀθήνα 1984), σ. 174-177.

Ἡ ἀλείφειά στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

πρώην βενετικές κτήσεις στή δεύτερη μέ εἰδικό προνομιακό καθεστώς (ἐμλάκι χουμαγιουνίν), ἐνῶ προέβλεπε καί τή χορήγηση διετοῦς γενικῆς ἀτέλειας, μιά ρύθμιση πού ἡ Πύλη τροποποίησε, καθῶς μέ φερμάνι, τήν 1η Ἀπριλίου 1800, ἐξαιρούσε τούς φόρους «τῶν βιβαριῶν καί τῆς δογάνας»¹⁴.

Φαίνεται ὅμως τελικά πῶς ὁ Βουθρωτός δέν ἐντάχθηκε στό εἰδικό προνομιακό καθεστώς, καθῶς ὁ Ἀλή πασάς ἀρνήθηκε νά συμμορφωθεῖ καί νά ἀποσύρει τά στρατεύματά του, ἐπικαλούμενος λόγους ἀσφάλειας¹⁵. Ὁ ἐκπρόσωπός του, Ἰγνάτιος Ἄρτης, στίς διαπραγματεύσεις πού διεξήγαγε μέ ρώσους ἐπιτετραμμένους τό Σεπτέμβριο τοῦ 1804, ὑποστήριξε ὅτι ὁ πασάς τῶν Ἰωαννίνων διεκδικοῦσε τήν παραμονή τοῦ στρατοῦ του στόν Βουθρωτό διότι: «τό λιθάρι εἶναι ἰλιζάμι εἰς τόν Βεζίρην, ὁ Ἀππουλλάχμπεης [: ὁ διορισμένος ἀπό τήν Πύλη βοεβόδας τῆς περιοχῆς] νά τό πάρει εἰς τό χέρι ἀν(θρώπου)ους δέν ἔχει νά τό βαστάξει, καί δέν τό κάμει ἰδαρέ [: διαχείριση], καί ὁ βεζίρης διά ἓνα ἴρτζι [: ἀξιοπρέπεια] τό θέλει, ἐπειδή ἔχει τό ἰλιζάμι ἀρχύτερα ἀγορασμένον, ὄχι πῶς εἶναι τόπος ὁποῦ τόν χρησιμεύει τίποτε»¹⁶. Ὁ Ἀλή πασάς, λοιπόν, ὑποστήριξε ὅτι δέν τόν ἐνδιέφερε ἡ περιοχή, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἦταν ἀκατοίκητη, ἀλλά ἀπαιτοῦσε τήν ντέ φάκτο κατοχή της, ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶχε ἤδη καταβάλει ἐνοίκιο γιά τήν πρόσοδο τοῦ ἰχθυοτροφείου καί ἄρα θά ἀποτελοῦσε προσωπικό ἐξευτελισμό ἢ ἀποχώρησή του, πῶσω μᾶλλον πού ὁ βοεβόδας τῆς περιοχῆς δέν διέθετε τίς ἀναγκαῖες στρατιωτικές δυνάμεις νά τήν προστατεύσει. Ἡ διαμάχη τοῦ Ἀλή πασά γιά τήν κατοχή τοῦ Βουθρωτοῦ συνεχίστηκε στά χρόνια πού ἀκολούθησαν καί μέ τούς Γάλλους κυρίαρχους τῶν Ἑπτανήσων, οἱ ὁποιοί ἀπαιτοῦσαν στίς ἀρχές τοῦ 1808 τήν ἄμεση παράδοσή του¹⁷.

14. Βλ. Ἀριστείδης Βρέκοσης, «Ἡ συνθήκη τῆς 21 Μαρτίου 1800 καί τά προνόμια τῶν ἠπειρωτικῶν πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσης καί Βουθρωτοῦ», π. *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, τ. 3, 1928, σ. 285· Σπ. Ἀσδραχάς, «Ὅψεις ἀπό τό προνομιακό καθεστώς τῆς Πάργας, Πρέβεζας καί Βόνιτσας», *Ἑλληνική κοινωνία καί οἰκονομία ἡ' καί ἰθ' αἰῶνες*, Ἀθήνα 1982, σ. 279-280, 371-372· Εὐτυχία Κοσμάτου, «Ἡ τύχη τῶν βενετικῶν Ἡπειρωτικῶν κτήσεων», *Ἐπὶ τῆς Πολιτείας (1800-1807): τά μείζονα ἱστορικά ζητήματα*, Ἐπιμέλεια: Ἀλίκη Νικηφόρου, Κέρκυρα 2001, σ. 65-67. Βλ. ἐπίσης ἀναλυτικά γιά τό κείμενο τῆς συνθήκης Ρόδη Σταμούλη, «Ἡ συνθήκη τῆς Πρέβεζας (25 Δεκ. 1800) καί ἡ ἀπήχησή της στά 1828», π. *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, τ. 5, 1996, σ. 403-454.

15. Βλ. Π. Ἀραβαντινός, *Περιγραφή τῆς Ἡπείρου*, μέρος Β', Ἐπιμέλεια: Ἐλευθερία Ι. Νικολαΐδου, Ἰωάννινα 1984, σ. 195.

16. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλος (ἐκδ.), *Ἀρχεῖο Ἀλή πασά συλλογῆς Χότζη Γενναδίου Βιβλιοθήκης*, ὑπό ἐκδόση ἀπό τό ΚΝΕ/ΕΙΕ, ἐπιστολή τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τόν Ἀλή πασά, μέ ἡμερομηνία 13 Σεπτεμβρίου 1804. Τά ἴδια ἐπαναλαμβάνει ὁ Ἰγνάτιος καί σέ ἄλλη ἐπιστολή του τρεῖς ἡμέρες ἀργότερα, ἡ ἀντίδραση ὅμως τῶν Ρώσων –ἀρχικά ἐπιφυλακτική– τελικά ὑπῆρξε ἀρνητική.

17. Βλ. σχετικά Γκρ. Ἄρς, *Ἡ Ἀλβανία καί ἡ Ἡπειρος στά τέλη τοῦ 18ῆ καί στίς ἀρχές τοῦ 19ῆ αἰῶνα. Τά Δυτικοβαλκανικά Πασαλίκια τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας*, Μετάφραση:

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Ο W. M. Leake, πού επισκέφτηκε τόν Βουθρωτό άκριβώς τήν έποχή αύτή, μάς έχει χαρίσει μιά πολύ ένδιαφέρουσα μαρτυρία γιά τή λειτουργία του. Σύμφωνα, λοιπόν, μέ όσα γράφει, δέν ύπήρχαν στήν περιοχή σπουδαίες έγκαταστάσεις. Σέ ένα οίκημα ήταν έγκατεστημένος ό έπόπτης του Βουθρωτού καί 14 Έλληνες υπάλληλοί του. Τό ίχθυοτροφείο απέδιδε κατά μέσο όρο 350.000 λίτρες ψάρια καί ένοικιαζόταν από τόν Άλή πασά γιά 55 πουργιά γρόσια έπ' όνόματι τριών ανθρώπων τής έμπιστοσύνης του, ένας εκ των οποίων ήταν ό μητροπολίτης Ίωαννίνων καί οί άλλοι δύο κατοικούσαν στους Καλαρύτες καί στους Άγίους Σαράντα. Τό δικαίωμα άλιείας μέ δίκτυα στίς γειτονικές λιμνοθάλασσες, λίμνες καί ποτάμια ύπενοικιαζόταν από τούς ένοικιαστές σέ Κερκυραίους κατόχους άλιευτικών πλοιαρίων, οί όποιοι πάστωναν επί τόπου τά ψάρια πού έπιαναν καί τά έστελναν στήν Κέρκυρα, κυρίως γιά τήν τροφοδοσία τής μέ ψάρια κατά τίς περιόδους τών νηστειών, όπότε αύξανόταν καί ή κατανάλωσή τους. Ό,τι δέν διετίθετο στήν Κέρκυρα, μεταφερόταν πρός πώληση σέ πιό μακρινές περιοχές. Τμήμα τής προσόδου του Βουθρωτού άποτελοΰσε καί ή πρόσοδος τής λίμνης Ριζά, πού βαρυνόταν όμως μέ τέλος καταβολής 180 όκάδων ψαριών στόν Σελίμ Κόκα, κύριο γειτονικής περιοχής¹⁸.

Νοτιότερα, ό κλειστός καί άβαθής Άμβρακικός κόλπος άποτελοΰσε επίσης σημαντικό ψαρότοπο, μέ θιβάρια πού φαίνεται ότι θρίσκονταν στήν κατοχή τής Όθωμανικής Αύτοκρατορίας, παρά τήν ύπαρξη βενετικών κτήσεων στήν Πρέβεζα¹⁹. Εκτός από τή Λογαρού τήν όποία, όπως είδαμε, μνημονεύει ό Κοσμάς ό Θεσπρωτός, ό Rouqueville ύποστηρίζει ότι κοντά στή Σαλαώρα καί στίς έκβολές του Άραχθου λειτουργούσαν πέντε ψαρότοποι, οί όποιοι ένοικιάζονταν έναντι 80.000 γροσίων, τά έσοδά τους όμως διπλασιάζονταν μέ τίς πωλήσεις αυγοτάραχου καί παστών ψαριών πού διετίθεντο στήν Άνατολή καί τήν Άδριατική²⁰. Στή

Άντωνία Διάλλα, Έπιμέλεια: Β. Παναγιωτόπουλος, Άθήνα 1994, σ. 242-243· Γ. Α. Σιορόκας, *Η έξωτερική πολιτική του Άλή πασά των Ίωαννίνων. Από τό Τιλοίτ σπή Βιέννη (1807-1815)*, Ίωάννινα 1999, σ. 67-68 καί Β. Παναγιωτόπουλος (έκδ.), *Άρχείο Άλή πασά*, ό.π., έγγραφα μέ ήμερ. 24 Φεβρουαρίου 1808, 27 Φεβρουαρίου 1808, 1 Μαρτίου 1808, 10 Μαρτίου 1808 κ.ά.

18. Βλ. W. M., Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 1, έπανάεκδοση Άμστερνταμ 1967 (1835), σ. 95-98. Η παρουσία του Σελίμ Κόκα στόν Βουθρωτό μέ κάποιοι τύπου άστυνομικά καθήκοντα έπιβεβαιώνεται καί σέ έπιστολή πού άποστέλλει ό ίδιος στόν Άλή πασά στίς 5 Μαΐου 1808 (βλ. Β. Παναγιωτόπουλος [έκδ.], *Άρχείο Άλή πασά*, ό.π., έγγρ. μέ ήμερομηνία 5 Μαΐου 1808).

19. Ό Γάλλος πρόξενος στήν Άρτα G. Dubroca σημειώνει σέ ύπόμνημά του τό 1720 ότι ό σουλτάνος είχε στήν κατοχή του ψαρότοπους στόν κόλπο τής Πρέβεζας· βλ. Γ. Σιορόκας, *Τό Γαλλικό προξενείο τής Άρτας (1702-1789)*, Ίωάννινα 1981, σ. 184.

20. Βλ. F. C. H. L. Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, τ. 2, Παρίσι 1820, σ. 142 (πβ. *Ταξίδι στήν Ελλάδα. Ήπειρος*, Μετάφραση: Παναγιώτα Κώτσου, Άθήνα 1994, σ. 280-281). Οί ψαρότοποι πού μνημονεύει είναι οί Μάζωμα, Κόφτρα, Τσουκαλιό, Τσελέπι, Γρίθο. Έξαγωγές

Η άλιεία στά χρόνια τής ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

γειτονική Λευκάδα, ἐπίσης, λειτουργοῦσαν ἰχθυοτροφεία, πού ἀπέφεραν σημαντικά ἔσοδα στό ταμεῖο τῆς Ἰονίου Πολιτείας²¹.

Ἡ εἰκόνα αὐτή τῆς πλούσιας ἰχθυοπαραγωγικῆς ζώνης στόν Ἀμβρακικό κόλπο ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τόν Leake, πού ὑποστηρίζει ὅτι περίπου 400 οἰκογένειες ζοῦσαν ἀπό τά θιβάρια τῆς Πρέβεζας, τῆς Ἄρτας καί τῆς Ἀκαρνανίας, ὅπου ἐκτός ἀπό ψάρια ἀλίευαν ἐπίσης, ἀνάλογα καί μέ τήν ἐποχή, σέ μεγάλες ποσότητες χέλια καί ὀστρακόδερμα, μέ σκοπό τήν ἐξαγωγή στά Ἐπτάνησα, ἰδίως κατά τή Σαρακοστή. Τά θιβάρια εἶχαν παραχωρηθεῖ ἀπό τήν Πύλη στόν Ἀλή πασά καί ἡ ἐκμετάλλευσή τους, σύμφωνα μέ τόν Leake, ἦταν στά χέρια εὐπορων Πρεβεζάνων, πού εἶχαν συμπήξει ἑταιρεῖες. Κάθε «συντροφία» νοίκιαζε ἕνα μέρος ἀπό ἕνα θιβάρειο καί μίσθωνε ψαράδες πού τούς ἐφοδίαζε μέ δίκτυα καί τά ἀπαραίτητα σῦνεργα τῆς ψαρικῆς. Ὅσο προχωροῦσε ἡ πώληση τοῦ ψαριοῦ, τά χρήματα συγκεντρώνονταν σέ κοινό ταμεῖο καί, ἀφοῦ πληρωνόταν τό ἀναγκαῖο ποσό γιά νά ἀποπληρωθεῖ ὁ κάτοχος τοῦ μουκατᾶ, μοιραζόταν τό κέρδος ἀνάμεσα σέ ἐμπόρους καί ψαράδες²².

Ἡ πληροφορία τοῦ Leake περί ὑπεννοικιάσεων τῶν θιβαριῶν τῆς Πρέβεζας ἀπό τόν Ἀλή πασά ἐπιβεβαιώνεται ἀπό δύο ἐπιστολές πού τοῦ ἀπεστάλησαν στίς 18 Μαρτίου 1802²³. Στήν πρώτη οἱ Σουλιῶτες Τούσας καί Τζίμας Ζέρβας, πού εἶχαν προσχωρήσει στούς συμμάχους τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, ἀφοῦ ἀναφερθεῖν σέ διάφορα ἐκκρεμῆ θέματα, ὑποβάλλουν τό ἀκόλουθο αἴτημα: «καί ἂν εἶναι ὀρισμός σου γιά ἐκεῖνα τά θιβάρια δόμου τα ἐμένα ὅτι μοῦ ἔλαχε ἕνας φίλος στήν Πρέβεζα καί ἡ ἐψηλότη σου δέ χάνεις τίποτα κατά πού τό πούληες καί ἀλλοῦ καί δίνει καί τοῦτος, καί τά ἄσπρα τά δίνει τρία βολές». Τό αἴτημα τῶν Ζερβάτων ὑποστηρίζει μέ ἐπιστολή του καί ὁ ἄνθρωπος τοῦ Ἀλή πασᾶ στήν περιοχή Λιάμε Τούρης, ὁ ὁποῖος τοῦ γράφει σχετικά: «Ἀκόμη, ἐφέντη μου, σοῦ κάνω ὑφαντέ ὁποῦ ὁ Τούσιας μοῦ ἔκαμε ρετζά [: παράκληση] διά νά σοῦ γράψω καί ἐγώ διά τά θιβάρια τῆς Πρέβεζας τούρκικα πού νά τά δόκεις ὅσο ἐπουλιόνταν καί στό Λογοθέτη, ὀχτώ πουργιά ἄσπρα καί νά τά δώσουν τρία κίστια [: δόσεις],

αὐγοτάραχου ἀπό τήν Ἄρτα πρὸς τή Βενετία παρατηροῦνται καί στόν 16ο αἰῶνα: βλ. Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης, «Τό ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς κατά τόν Μεσαίωνα ἐπί τῆ θάσει τῶν ἐμπορικῶν καταλόγων τοῦ Βαρθολ. Πάξη», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, τ. 3, 1940, σ. 262.

21. Βλ. ὅσα ἀναφέρει γιά τούς προὑπολογισμούς τῶν ἐτῶν 1799 καί 1816 ὁ Ἄνδρ. Ἀνδρεάδης, *Περί τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἐπτανήσου ἐπί Βενετοκρατίας*, τ. 2, Ἀθήνα 1914 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἀθήνα 1994), σ. 244-248.

22. Βλ. W. M., Leake, *Travels in Northern Greece*, ὀ.π., σ. 182-183· μνεῖα καί στόν Κ. Σιμόπουλο, *Ξένοι Ταξιδιώτες στήν Ἑλλάδα 1800-1810*, τ. Γ1, Ἀθήνα 1985, σ. 378-379.

23. Β. Παναγιωτόπουλος (ἐκδ.), *Ἀρχεῖο Ἀλή πασᾶ*, ὀ.π., δύο ἔγγραφα μέ ἡμερομηνία 18 Μαρτίου 1802· βλ. ἐπίσης ἀναφορά σέ αὐτά: Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι καί Σουλιῶτες*, Ἀθήνα 1998, σ. 400-401.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

ὄθεν προστάξεις καί στείλε τό ζάπτι τεσκερέν [: ἐκτελεστική διαταγή] ὁποῦ σοῦ στέλνω καί διά τά ἄσπρα σοῦ γένομαι γκιφίλις [: ἐγγυητής] ἐγώ, καί ἂν εἶναι ὀρισμός σου γράψε καί τῶν Κοτζαμπάσηδων τῆς Ἄρτας διά τά γιβάρια νά ἔχουν τήν εἶδηση».

Οἱ ἐπιστολές αὐτές ἀποκαλύπτουν μιά ἐνδιαφέρουσα διάσταση τοῦ μηχανισμοῦ ἐκμετάλλευσης τῶν βιβαριῶν, πού δέν διέφερε ἀπό αὐτόν ἄλλων προσοδοφόρων οἰκονομικά δραστηριοτήτων. Οἱ Σουλιῶτες ἐνοπλιοί ζητοῦν, ἐναντί ὑπηρεσιῶν πού προσέφεραν στόν Ἄλη πασά, τήν ὑπενοικίαση τῶν βιβαριῶν τῆς Πρέβεζας, στό ὄνομα φιλικοῦ τους προσώπου ἐγκατεστημένου στήν Πρέβεζα, μέ ἐνοίκιο καταβαλλόμενο σέ τρεῖς δόσεις καί ἰσόποσο μέ αὐτό πού κατέβαλλε ὁ προηγούμενος ἐνοικιαστής. Τήν ὑπεράσπισή τους ἀναλαμβάνει ἄλλος ἄνθρωπος τοῦ Ἄλη πασά, πού ἐπίσης ἀσκοῦσε ἀστυνομικά καθήκοντα στήν περιοχή, ὁ ὁποῖος προτείνει νά μπεῖ ὁ ἴδιος ἐγγυητής, συνιστᾷ δέ τήν ἐκδίωξη τοῦ προηγούμενου ἐνοικιαστή πρόκριτου τῆς Ἄρτας. Ἡ ἀνάληψη, ἐπομένως, τῆς οἰκονομικῆς διαχείρισης τῶν βιβαριῶν μετατρέπεται σέ μιά διαμάχη τοπικῶν ἰσχυρῶν ομάδων καί ἐντάσσεται σέ ἓνα πλέγμα οἰκονομικῶν συναλλαγῶν καί πολιτικῶν ἰσορροπιῶν.

Ἀνάλογη ἐπιβεβαίωση θρῖσκει καί ἡ πληροφορία τοῦ Leake περί σύστασης ἐταιρειῶν γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν βιβαριῶν, σέ τεκμήρια πού χρονολογοῦνται τήν περίοδο 1683-1684, ἐνὼς διαρκοῦσε δηλαδή ἡ βενετικὴ κυριαρχία. Σέ αὐτά κάτοικοι τῆς Πρέβεζας συνεταιρίζονται μέ κατοίκους τῶν ὑπὸ ὀθωμανικὸ ἔλεγχο περιοχῶν, προκειμένου νά πακτώσουν «τά βιβάρια τά τουρκικά, τό Τζουκαλιό, τό Τζοπέλι, τό Μάζωμα, τό Γρύπο καί τήν Μπούντα» ἢ τήν ἐπόμενη χρονιά τῆ Λογαροῦ, μέ οἰκονομικά ἀποτελέσματα κερδοφόρα ἢ ζημιογόνα ἀνάλογα μέ τῆ συγκυρία²⁴.

Στό ἴδιο γεωγραφικὸ τόξο, ἀλλά λίγο πιό νότια, οἱ λιμνοθάλασσες τῆς περιοχῆς Μεσολογγίου καί Αἰτωλικοῦ φιλοξενοῦσαν ἰχθυοτροφεία μέ σημαντικὴ παραγωγή ψαριῶν καί αὐγοτάραχου. Τήν ὑπαρξή τους σημειώνει, περιγράφοντας τῆ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), ὁ Ρ. Parouta τό 1605²⁵. Ὁ Ἐβλιά Τσελεμπή, πού ἐπισκέπτεται τήν περιοχή τό 1668, κάνει λόγο γιά ἑκατοντάδες νταλιάνια, γιά τήν παρουσία ἐμῖνη διορισμένου μέ ἀποστολή τήν εἰσπραξή τῆς προσόδου ἀπό τά κρατικά ἰχθυοτροφεία καί γιά τήν παραγωγή καί ἐξαγωγή αὐγοτάραχου ἐξαιρετικῆς φήμης καί ποιότητος, πού ἀποστελλόταν ὡς δῶρο σέ βασιλεῖς καί

24. Τό σχετικὸ ἐγγραφο ἀναφέρει ὁ Σπ. Ι. Ἀσδραχάς, «Ἀπὸ τῆ συγκρότηση τοῦ ἀρματολισμοῦ (ἓνα ἀκαρνανικὸ παράδειγμα)», *Ἑλληνικὴ κοινωνία καί οἰκονομία*, ὁ.π., σ. 379.

25. Βλ. Κ. Σάθας, *Εἰδήσεις τινές περὶ ἐμπορίου καί φορολογίας ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν *Οἰκονομικὴν Ἐπιθεώρησιν* (1878-1879), Ἀθήνα 1977, σ. 27-28 πθ. Κωνσταντῖνα Μπάδα, *Ὁ κόσμος τῆς ἐργασίας. Οἱ ψαράδες τῆς λιμνοθάλασσας τοῦ Μεσολογγίου (18ος - 20ός αἰώνας)*, Ἀθήνα 2004, σ. 143.

Ἡ ἀλείψια στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

αὐτοκράτορες²⁶. Στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα τὰ ἰχθυοτροφεία ἐξακολουθοῦσαν νά εἶναι ἰδιαίτερα παραγωγικά καί, σύμφωνα μέ τόν Rouquerville, ἐκμισθώνονταν, τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔναντι 9.000 καί τοῦ Μεσολογγίου ἔναντι 20.000 γροσιῶν τό χρόνο²⁷.

Στήν περιοχή τῆς Πελοποννήσου, στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, σύμφωνα μέ τόν Leake, ὁ βοεβόδας τοῦ Πύργου Μουσταφά ἀγάς ἐνοικίαζε σέ μέλη τῆς ἰσχυρῆς ὀθωμανικῆς οἰκογένειας τῶν Χοτομαναίων τῆς Γαστούνης τὰ ἰχθυοτροφεία τῆς Ἀγουλινίτζας καί τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, ἔναντι 7 πουργκιῶν γροσιῶν. Κατόπιν αὐτοί τὰ ὑπενοικίαζαν σέ Ἕλληνες ἐνοικιαστές ἔναντι 12 πουργκιῶν, οἱ ὅποιοι μέ τή σειρά τους κατέληγαν τελικά νά εἰσπράττουν 24 μέ 30 πουργκιά. Οἱ Χοτομαναῖοι ἐνοικίαζαν ἐπίσης τό ἰχθυοτροφεῖο τοῦ Κοτιχίου σέ Ἕλληνες, κατοίκους τῶν Λεχαινῶν καί τῆς Γαστούνης²⁸. Σύμφωνα μέ ἀνώνυμη ἔκθεση, πού συντάχθηκε γιά τήν ἐπαρχία Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς τό 1828, στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας τὰ ἰχθυοτροφεία τῆς περιοχῆς θρίσκονταν ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ οἰκισμοῦ Μπεζανί (σημ. Γλυκόβρυση) ἐπί τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου, ἀνῆκαν στή σουλτάνα καί ἐνοικιάζονταν ὡς ἱλιτζάμι, ἀπό κοινοῦ μέ τρία χωριά τοῦ γειτονικοῦ Ἔλους. Παρήγαγαν ψάρια καί χέλια, ὁ συντάκτης τῆς ἔκθεσης μεταφέρει μάλιστα καί μία ἰδιότυπη μέθοδο πού ἐφαρμοζόταν στήν ἐκμετάλλευση τοῦ σπουδαίτερου ἰχθυοτροφείου τῆς περιοχῆς, αὐτοῦ τοῦ Διβαριοῦ: «Συνέρχονται κατ' ἔτος ἅπαξ τοῦ Αὐγούστου ἐκ τῶν περιχώρων καί πληρώνουν εἰς τόν ἐνοικιαστήν

26. Βλ. Ι. Παννόπουλος, «Ἡ περιήγησις τοῦ Ἐβλίου Τσελεμπί ἀνά τήν Στερεάν Ἑλλάδα», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. 2, 1969, σ. 187-188. Αὐγοτάραχο ἐξαγόταν τόν 18ο αἰῶνα πρός τή Βενετία, τήν Τεργέστη καί ἄλλες πόλεις τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου ἀπό τό Μεσολόγγι καί τήν Πρέβεζα· βλ. Ὀλγα Κατσιαρδῆ-Hering, *Ἡ ἐλληνική παροιμία τῆς Τεργέστης (1751-1830)*, τ. 2, Ἀθήνα 1986, σ. 534, 610 καί Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ἑλλάδα 1700-1800*, τ. Β', Ἀθήνα 1984, σ. 443· Κωνσταντίνα Μπάδα, *Ὁ κόσμος τῆς ἐργασίας*, ὁ.π., σ. 34, 143-145, ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ μαρτυρία τῶν περιηγούμενων τήν περιοχή τοῦ Μεσολογγίου Foucherot καί Fauvel. Ἐπίσης, σέ ἐπιστολές ἀπό τό Αἰτωλικό, τό αὐγοτάραχο περιλαμβάνεται ἀνάμεσα στά τοπικά προϊόντα πού ἀποστέλλονταν ὡς δῶρα σέ συγγενεῖς καί φίλους· βλ. Ἰωάννα Κόλια, «Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐξ Ἀγράφων (1656;-1719). Ἡ ἐπιστολογραφία του», π. *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, τ. 3, 1990, σ. 242-243.

27. F. C. H. L. Rouquerville, *Voyage dans la Grèce*, τ. 3, Παρίσι 1820, σ. 202-203 (πβ. καί *Ταξίδι στήν Ἑλλάδα Στερεά Ἀττική Κόρινθος*, Μετάφραση: Μίρκα Σκάρα, Ἀθήνα 1995, σ. 321). Ἡ πληροφορία τοῦ M. Raybaud, *Mémoires sur la Grèce: pour servir à l'histoire de la guerre de l'indépendance*, τ. 1, Παρίσι 1824, σ. 278 (πβ. καί Δημ. Δημητρακάκης, *Τά οἰκονομικά τοῦ Μεσολογγίου (1740-1826)*, Ἀθήνα 1939, σ. 40), ὅτι πρὶν τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ὁ Ἄλῃ πασάς ἐκμίσθωνε τὰ ἰχθυοτροφεία τῆς περιοχῆς γιά 200.000 πιάστρα εἶναι μάλλον ὑπερβολική.

28. Bl. W. M. Leake, *Travels in the Morea with a map and plans*, τ. 1, Λονδίνο 1830, σ. 45-46· πβ. Μ. Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατά τήν Δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1978, σ. 74-75.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

γονταν ἐπίσης παστά σέ ἱκανές ποσότητες στήν Κωνσταντινούπολη καί σέ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας³⁵.

Σημαντικό κέντρο ἰχθυοπαραγωγῆς γιά τήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Θεσσαλίας ἀποτελοῦσε ἡ λίμνη Κάρλα. Ὁ Ἀργύρης Φιλιππίδης, τό 1817, στή *Μερική Γεωγραφία* παρέχει ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἀλιείας σέ αὐτήν³⁶. Καθώς γράφει «εἰς τόν καιρόν τοῦ σουλτάν Μουσταφᾶ»³⁷ ψάρευαν στή λίμνη οἱ κάτοικοι ὄλων τῶν γειτονικῶν χωριῶν στό τμήμα πού τούς ἀναλογοῦσε. Κάποιος Ὄσμαν ἐφέντης ὅμως, ἀπό τή Λάρισα, πού εἶχε ὡς εὐνοούμενος τοῦ σουλτάνου τό μουκατά τῆς λίμνης, προκάλεσε τήν ἔκδοση χατί χουμαγιούν, πού ὄριζε ὅτι δικαίωμα ἀλιείας θά εἶχαν πλέον μόνον οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ Κανάλια (σήμερα στό δήμο Κάρλας, νομοῦ Μαγνησίας), ἐνδεχομένως μέ τή δικαιολογία ὅτι ἀποτελοῦσαν συνέχεια τοῦ κατεστραμμένου ἀπό ὑπερχείλιση τῆς λίμνης οἰκισμοῦ Κάρλα, πού παλαιά εἶχε τό ἀποκλειστικό δικαίωμα ἀλιείας στή λίμνη. Χάρη σέ αὐτό τό προνόμιο, οἱ κάτοικοι τῶν Καναλίων εἶχαν στραφεῖ στήν ἀλιεία καί εὐποροῦσαν: «Οἱ περισσότεροι τά τρία μέρη, εἶναι χρονικῶς ἀλιεῖς, βγάνουν ψάρια ἀπό τή λίμνη καί παίρνουν ὅσα ἀγαποῦν. Ποτέ παρὰς ἀπό τό πουγγί δέν τούς λείπει εἶναι πάντα πλούσιοι»³⁸. Ὁ Α. Φιλιππίδης ὑποστηρίζει ἐπίσης ὅτι στήν Κάρλα ἀλιεύονται τεσσάρων-πέντε εἰδῶν ψάρια («ἀσπροπλατύτζα», «καραπλατύτζα», «γλίνο», «μπουτζινάρια» πού ἀποτελοῦν καί τήν «εὐτυχία τῆς λίμνης», καί λίγα χέλια). Οἱ ψαράδες δούλευαν μέ μονόξυλα (κορίτες) καί ὑποχρεώνονταν νά πωλοῦν τή ψαριά τους ἀποκλειστικά σέ τρεῖς σκάλες³⁹. Οἱ σκάλες εἶχαν ἀπό ἓνα μπακάλικο καί ἓνα χάνι, στό ὁποῖο διέμεναν ἓνα-δύο ἄνθρωποι τοῦ βοεβόδα, πού φρόντιζαν γιά τήν εἰσπραξη τῶν δικαιωμάτων του.

35. Βλ. ὅσα ἀναφέρουν οἱ E. Dodwell, *A Classical and Topographical tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806*, τ. 1, Λονδίνο 1819, σ. 237· T. S. Hughes, *Travels in Greece and Albania*, τ. 1, Λονδίνο 1830, σ. 342· M. Collignon, «Le Consul Jean Giraud et sa relation de l'Attique au XVII siècle», ἀνάτυπο ἀπό *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, τ. 39, 1913, σ. 40.

36. Βλ. Θεοδόσης Σπεράντσας, *Τά περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία - Βιβλίον Ἑθικόν*, Πρόλογος - ἐπιμέλεια: Φιλάρετος Βιτάλης, Ἀθήνα 1978, σ. 135-137. Πά ἀφθονία ψαριῶν στή λίμνη κάνει λόγο καί ὁ E. Dodwell, *A Classical*, ὁ.π., τ. 2, σ. 96.

37. Δέν διευκρινίζεται γιά ποιόν σουλτάνο Μουσταφᾶ πρόκειται. Ὁ Μουσταφᾶς Γ' παρέμεινε στό θρόνο τήν περίοδο 1757-1774, ἐνῶ ὁ Μουσταφᾶς Δ' μόνο ἓνα χρόνο (1807-1808). Ἐνδεχομένως πρόκειται γιά τόν δεύτερο, παρὰ τό μικρό διάστημα πού παρέμεινε στό θρόνο, ἀφοῦ ἐάν ἡ ἀναφορά ἀφοροῦσε τόν Μουσταφᾶ Γ', θά ὑπῆρχε μέ κάποιο τρόπο μνεῖα τοῦ γεγονότος ὅτι ἀκολούθησε καί ἄλλος συνονόματος σουλτάνος.

38. Βλ. Θ. Σπεράντσας, *Τά περισωθέντα ἔργα*, ὁ.π., σ. 133.

39. Οἱ τρεῖς σκάλες εἶναι: α) Αἰράνι ὅπου ἔρχονται τά χωριά Βόλου, Ζαγοράς, Βελεστίου καί Ἄρμου, β) Πέτρα γιά τόν Τίρναβο, Λάρισα, Καρδίτσα, Φάρσαλα, Τρίκαλα, γ) Φοῦρνος ἢ ὅταν ἔχει πολύ νερό Λουφακλάρ, γιά τά χωριά Ἄγιάς, Κισάβου καί Ὀλύμπου (βλ. στό ἴδιο, σ. 136).

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Ένδιαφέρον παρουσιάζει τό γεγονός ότι ή μαρτυρία του Α. Φιλίππιδη μπορεί νά διασταυρωθεϊ μέ εκείνη του Leake, πού έπισκέφτηκε τά Κανάλια λίγα χρόνια μόλις πρίν, τό Δεκέμβριο του 1809. Ό Leake συμφωνεί ότι οι κάτοικοι τών Καναλιών έχουν αποκλειστικό δικαίωμα άλιείας στή λίμνη, τό όποιο συγκυριακά καί μόνο σέ περιπτώσεις ύπερπαραγωγής εκχωρούν καί σέ γείτονές τους. Υποστηρίζει ότι οι κάτοικοι του χωριου, γιά νά προστατευθοϋν από τόν Άλή πασα, θέλησαν νά τεθοϋν ύπό τήν προστασία ενός ισχυροϋ άξιωματοϋχου τής Πύλης. Ός πρόσοδος ό ψαρότοπος τής Κάρλας, από κοινου μέ τή δεκάτη κάποιων γειτονικών χωριών, άποτελοϋσε μουκατά, τόν όποιο επί χρόνια επαιρνε ένας χριστιανός κάτοικος τών Μηλιών, τελευταία όμως είχε αύξηθει ή άπειλή του Άλή πασα, πού τόν διεκδικούσε μέ ποικίλα μέσα. Ό κάτοχος του μουκατά έφερε τόν τίτλο του ζαμπίτη καί μέσω τών εκεί εγκατεστημένων ανθρώπων του λάμβανε τό 1/3 τών άλιευμάτων τών ψαράδων, τά όποια σέ μιά καλή χρονιά του επέτρεπαν νά κερδίζει 20 μέ 40 πουγκιά γρόσια. Στή λίμνη ψάρευαν πλατίτσες, χέλια καί κυρίως σαζάνια, τά όποια, ανάλογα μέ τήν παραγωγή καί τήν ζήτηση –πού καθοριζόταν κυρίως βάσει τών ήμερών νηστείας–, πωλοϋνταν από 6-8 παράδες ή όκά έως 10-20. Άγωγιάτες μέ τά ζώα τους περιέμεναν τήν άφιξη τών ψαράδων στίς όχθες τής λίμνης γιά νά προωθήσουν τά ψάρια στή Λάρισα, Άγιά, Άλμυρό καί Φάρσαλα, ή κατά τούς χειμερινούς μήνες καί σέ πιό μακρινές πόλεις, όπως τήν Κατερίνη, τά Τρίκαλα, τό Μέτσοβο⁴⁰.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τίς δύο παραπάνω άλληλοσυμπληρούμενες μαρτυρίες, ή έκμετάλλευση τής άλιευτικής παραγωγής τής Κάρλας άποτελοϋσε μιά, γιά τά δεδομένα τής έποχής, καλά όργανωμένη, επικερδή δραστηριότητα, ή όποια απέφερε αξιόλογα εισοδήματα τόσο στους άλιείς, κατοίκους του γειτονικού χωριου Κανάλια, όσο καί στους κατόχους καί τούς ένοικιαστές τής σχετικής προσόδου. Τό καθεστώς ιδιοκτησίας καί εκμετάλλευσης του ψαρότοπου τής Κάρλας, ή διαχείριση τών εισοδημάτων πού απέφερε, ή όργάνωση τής τοπικής άλιείας καί ή διακίνηση τών προϊόντων της ήταν άπολύτως προσαρμοσμένες στήν όθωμανική διαχείριση τών πραγμάτων πού κυριαρχείτο από έξωοικονομικούς καταναγκασμούς καί έπιβολές, δέν έμενε όμως άνεπηρέαστη καί από τίς έπιταγές τής οικονομίας. Έτσι, στο ίδιο κύκλωμα τής άλιευτικής δραστηριότητας στήν Κάρλα συνυπήρχαν ή σουλτανική ιδιοκτησία μιās φυσικής προσόδου (τών ύδάτινων πόρων τής λίμνης), ή ένοικίαση καί ύπενοικίαση τής προσόδου, ή άσκηση ή ή άπειλή άσκησης βίας κατά τή διαχείρισή της, ή άπόσπαση μεγάλου μεριδίου τών άλιευμάτων από τούς κατόχους δικαιωμάτων επί αυτών, ή άπαγόρευση τής ελεύθερης άλιείας καί ή έπιλεκτική παραχώρηση του σχετικού δικαιώματος μέ τή μορφή ειδικου προνομίου, αλλά καί ή έμπορευσιμότητα του συλλεγομένου προϊόν-

40. Βλ. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π., τ. 4, σ. 421-425.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

τος καί ἡ κυμαινόμενη διαμόρφωση τῶν τιμῶν μέ βάση τή συγκυριακή προσφορά καί τήν ἐποχική ζήτηση.

Σέ πηγές τῆς ἐποχῆς ἐντοπίζονται πληροφορίες γιά σημαντική παραγωγή ψαριῶν καί σέ κάποια ποτάμια. Ὁ Paul Lucas, τό 1715, κατά τήν ἐπίσκεψή του στή Λάρισα, μιά μεσόγεια πόλη, ἐντυπωσιάζεται ἀπό τίς φθινές τιμές πώλησης τῶν ψαριῶν, καί εἰδικά ἀπό τά σαζάνια καί τούς λούτσους, «τούς καλύτερους τοῦ κόσμου», πού ψαρεύονταν στόν Πηνειό⁴¹. Ὁ Leake γράφει ὅτι τό χωριό Νεοχώρι στήν Ἀμφίπολη τῆς Μακεδονίας ἦταν ὀνομαστό γιά τά χέλια πού οἱ κάτοικοι ψάρευαν στόν παραπόταμο τοῦ Στρυμόνα Ἀγγίτη, σέ ἕνα φράγμα πού ἀπεῖχε ἀπό τό χωριό μισό μίλι. Ἡ ἐτήσια παραγωγή ἔφτανε τά 40.000 ζευγάρια μεγάλα χέλια, καί μικρότερες ποσότητες κέφαλους καί ἄλλα ἀποδημητικά ψάρια⁴². Ἀποτελοῦσαν μουκατά, πού ἀνήκε στόν μπέη τῆς Ζίχνας, ὁ ὁποῖος ἔπαιρνε 20 παράδες γιά κάθε ζευγάρι μεγάλα χέλια, μέσω ἑνός ἀντιπροσώπου του, πού ἦταν ἐγκατεστημένος στήν περιοχή καί καταμετροῦσε ὅ,τι ἀλιεῦσαν. Οἱ κάτοικοι τοῦ Νεοχωρίου πωλοῦσαν τά χέλια φρέσκα ἢ παστά, ἔναντι 30, 40 ἢ καί 50 παράδων, ἀνάλογα μέ τήν ἀπόσταση πού τά ἔστελναν⁴³.

Ὁ αἰγαιακός χώρος

Στό χώρο τοῦ Αἰγαίου οἱ νησιῶτες ἐνίοτε ἐκμεταλλεύονταν καί ἐκεῖνοι τίς δυνατότητες ἀλιείας πού πρόσφεραν κλειστοί, ἀβαθεῖς κόλποι. Ὁ Tournefort, στήν ἐπίσκεψή του στή Νάξο τό 1700, παρατήρησε ὅτι οἱ ντόπιοι ψάρευαν κέφαλους καί χέλια στίς Ἀλυκές, στόν κόλπο ὅπου βρίσκεται καί ἡ Χώρα, χρησιμοποιώντας καλάμια καί φράκτες πού δῖπλωναν σάν παραβάν, εἰς τρόπον ὥστε τά ψάρια πού εἰσέρχονταν ἐκεῖ νά μήν ἔχουν κατόπιν δυνατότητα διαφυγῆς⁴⁴. Κυρίως ὅμως ἡ ἀλιεία γιά τούς νησιῶτες ἦταν παράκτια, διεξαγόταν μέ μικρές κωπηλάτες βάρκες, μέ μέσα καί μεθόδους πού εἶχαν παραμείνει σχεδόν ἀμετάβλητες γιά αἰῶνες καί μέ ἀποδοτικότητα πού δέν μπορούσε νά καλύψει οὔτε τήν τοπική ζή-

41. Βλ. P. Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas fait en DCCXIV*, τ. 1, Ἀμστερνταμ 1720, σ. 35-36· πβ. μνεία τῆς μαρτυρίας Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιωτές*, ὁ.π., τ. Β', σ. 38.

42. Τήν παρουσία μεγάλων χελιών καί διαφόρων ψαριῶν στά νερά τοῦ Στρυμόνα εἶχε παρατηρήσει ἤδη ἀπό τό 1547 ὁ P. Belon· βλ. Alexandra Merle, *Voyage au Levant (1553). Les observations de Pierre Bellon du Mans*, Παρίσι 2001, σ. 183· Ioli Vingoroulou, *Le monde*, ὁ.π., σ. 160.

43. Βλ. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, ὁ.π., τ. 3, σ. 184-185.

44. J. Pitton de Tournefort, *Ταξίδι στήν Κρήτη καί τίς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους, 1700-1702*, ἀπό τό ἔργο *Relation d'un voyage du Levant*, Μετάφραση: Μάκης καί Μυρτώ Ἀπέργη, Ἡράκλειο 2003, σ. 226-227.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

τηση. Τά υπάρχοντα στοιχεία δείχνουν ότι στόν νησιωτικό χώρο, παρότι ή άλιεία άνιχνεύεται ώς μιά άπό τίς οίκονομικές-έπαγγελματικές δραστηριότητες τών κατοίκων, τό άποσπώμενο άπό τή φορολόγησή της έσοδο δέν ήταν ιδιαιτέρως άξιόλογο. Οί ένδειξεις αυτές άφοροῦν τόσο στό γεγονός ότι οί μνειες είσπραξης φορολογικών έσόδων άπό τήν άλιεία σπανίζουν, όσο και στό σχετικά μικρό μέγεθος τής φορολογήσιμης ύλης, όπου αυτή έντοπίστηκε. Γιά παράδειγμα, σπανίζουν μαρτυρίες, όπως αυτές δύο φερμανιών τών έτών 1721 και 1775 πού άφοροῦν τή Σύμη, και όπου, άνάμεσα σε άλλες φορολογικές ύποχρεώσεις, κάνουν λόγο γιά τή δεκάτη τών ψαριών πού πρέπει νά πληρώνει ή κοινότητα⁴⁵. Στά Δωδεκάνησα και πάλι, στήν Πάτμο, σε ένα κοινοτικό σημείωμα καταγραφής τών φόρων γιά τό έτος 1673, περιλαμβάνονται και 800 άσπρα «διά ψάρια τής θαλάσσης», ένα ποσό πού αντιπροσωπεύει μικρό σχετικά τμήμα τής άνερχόμενης σε 35.000 άσπρα συνολικής φορολογικής όφειλης⁴⁶. Τήν ίδια έποχή στίς Κυκλάδες, σε όθωμανική φορολογική καταγραφή του 1670, έντοπίζονται κάποια μικρά ποσά γιά ψαρότοπους σε νησιά όπως ή Νάξος, ή Πάρος και ή Σύρος, τή στιγμή πού δέν έγγράφονται άνάλογα κονδύλια σε γειτονικά νησιά όπως ή Μήλος, ή Άνδρος ή ή Σαντορίνη⁴⁷.

Πληροφορίες γιά τήν ύπαρξη άλιευμάτων καταγράφονται σε κάποιες περιπτώσεις σε πηγές τής έποχής τής όθωμανικής κυριαρχίας. Άς σημειωθεί ότι, καθώς γίνεται άπλως μνεία περί «πολλών» ή «λίγων» ψαριών, ό ύποκειμενικός παράγοντας είναι ιδιαίτερα ισχυρός, διότι ή γενικόλογη αυτή έκτίμηση του συγγραφέα δέν είναι άμοιρη άπό τίς γνώσεις του και τήν έμπειρία πού έχει άπό άλλες περιοχές. Γιά παράδειγμα, όταν ό Άργύρης Φιλιππίδης κάνει λόγο γιά «πλήθος ψάρια και μεζέδια πολλά» στίς νησίδες τών Σποράδων Άργυρόνησο, Ταλαντοήσια, Κυρά Παναγιά, και γιά «άστακούς πού περπατοῦν στήν ξηρά» στή νησίδα

45. Τά έγγραφα δημοσιεύτηκαν σε έλληνική μετάφραση άπό τόν Δημοσθ. Χαβιάρα, «Σουλτανικά φερμάνια περί τών προνομίων τής νήσου Σύμης και τών Νοτίων Σποράδων», *Δελτίον τής Ιστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας τής Ελλάδος*, τ. 6, 1901, σ. 334-335 και 342-344. Άς σημειωθεί ότι ή Σύμη υπήρξε νησί όπου είχε άναπτυχθεί έντονη δραστηριότητα στόν τομέα τής άλιείας ιχθύων και σφουγγαριών· βλ. σχετικά Έλένη Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, *Οί ψαράδες τής Σύμης. Οίκονομική, κοινωνική, πολιτιστική όψη*, Άθήνα 1968.

46. Βλ. Μ. Μαλανδράκης, «Νησιωτικά Χρονικά», π. *Έλληνικά*, τ. 10, 1937-1938, σ. 394.

47. Τά ποσά, σύμφωνα με τίς μετρήσεις του Β. J. Slot (*Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1982, σ. 302-306), ήταν γιά τή Νάξο 1.000 άσπρα, γιά τήν Πάρο 1.600 άσπρα, γιά τή Σύρο 600, όταν τό σύνολο τής φορολογικής όφειλης τής πρώτης άνερχόταν σε 161.913, τής δεύτερης σε 157.000 και τής τρίτης σε 24.975 άσπρα. Μεταγενέστερα, σε κατάστιχο του 1721 άπό τήν Άνδρο, άπαντοῦν όρισμένες όφειλές ύπό τόν χαρακτηρισμό «ψαριάτικα», χωρίς περαιτέρω διευκρινήσεις, πού πιθανώς αντιστοιχοῦν σε κάποιο φόρο πού είσπράττεται άπό ψαράδες του νησιού· βλ. Δ. Πολέμης, «Περί τά φορολογικά τής Άνδρου κατά τό έτος 1721», π. *Πέταλον*, τ. 6, 1995, σ. 101.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

Σκάτζορα καί στή Λήμνο, συγκρίνει κυρίως μέ τίς οἰκειές σέ αὐτόν ἀκτές τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας πού βρέχονται ἀπό τό Αἰγαῖο⁴⁸. Ἀνάλογα, ὅταν ὁ ἀδελφός του Δανιήλ Φιλιππίδης καί ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς στή *Νεωτερική Γεωγραφία* γράφουν ὅτι στήν Ἀργαλαστή «ψάρια εὐγαίνουν πολλά καί ἐξαιρέτα»⁴⁹, συγκρίνουν μέ τήν ἰχθυοπαραγωγή τῶν ἄλλων χωριῶν τοῦ Πηλίου πού γνωρίζουν καλά. Οἱ γειτονικές θάλασσες εἶναι τό μέτρο σύγκρισης καί γιά τόν διαμένοντα ἐπί μακρόν στή Σάμο Ἰωσήφ Γεωργειρήνη, ὅταν χαρακτηρίζει τό λιμάνι στό Βαθύ ἀξιοσημείωτο γιά ψάρεμα⁵⁰. Ἀντίθετα, ὁ γιατρός Μάρκος Ζαλλώνης, Τήνιος πού ἔφυγε νέος ἀπό τό νησί, ὑποστηρίζει σέ ἰατρικό σύγγραμμα πού ἐξέδωσε τό 1809 ὅτι «οἱ ἰχθύες τῶν παραλίων ταύτης τῆς νήσου οὔτε μεγάλοι εἶναι οὔτε πολλοί», ἔχοντας προφανῶς στό νοῦ του τό μέγεθος τῆς προσφορᾶς ψαριῶν στή Γαλλία ὅπου ζοῦσε πλέον. Δικαιολογημένα λοιπόν ἀπό τήν πλευρά του ὁ μεταφραστής καί σχολιαστής τοῦ ἔργου ντόπιος δάσκαλος Δ. Μαυρομαρᾶς, ἔχοντας εἰκόνα ἀποκλειστικά ἀπό τήν κατάσταση τοῦ τόπου του, ἀντέκρουε τό 1888 τίς ἀπόψεις τοῦ Ζαλλώνη καί ἔκανε λόγο γιά «εὐπορίαν ἰχθύων», παραθέτοντας, πρὸς ἐπίρρωση τῶν λόγων του, καί κατάλογο ψαριῶν πού ἀλιεύονταν στά νερά τῆς Τήνου⁵¹.

Ἡ ἀλιεία ὡς ὑπαρκτή ἐπαγγελματική δραστηριότητα μπορεῖ νά ἐντοπιστεῖ ἔμμεσα σέ ὀρισμένα ἔγγραφα τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων τοῦ Αἰγαίου. Οἱ πηγές αὐτές, ἂν καί δέν ἐπιτρέπουν νά διαγνωστεῖ τό μέγεθος τῆς ἀλιευτικῆς δραστηριότητας, δίνουν ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τίς συνήθειες καί τίς συνθηκες ἐργασίας πού ἐπικρατοῦσαν σέ κάθε τόπο. Στήν «ταρίφα» τῆς Μυκόνου, ἓνα σπουδαῖο κοινοτικό ντοκουμέντο τοῦ 1649, μέ τό ὁποῖο ρυθμιζόταν τό κανονιστικό πλαίσιο γιά τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν κατοίκων, ὀριζόταν καί τό ἀκόλουθο πρόστιμο: «ὅποιος κόψει ἀλόγου τήν ὠριάν του νά πλερώνει γρόσια 2, κι ἄ[ν] δέ βρεθεῖ νά τῆνε πλερώνουσιν οἱ ψαράδες»⁵². Οἱ ψαράδες θεωροῦνταν συλλογικά ὑπεύθυνοι στήν περίπτωση πού δέν βρισκόταν ὁ δράστης,

48. Βλ. Θ. Σπεράντσας, *Τά περιωθθέντα ἔργα*, ὁ.π., σ. 91, 95, 204-206, 209-210.

49. Δ. Φιλιππίδης, Γρ. Κωνσταντᾶς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, Ἐπιμέλεια: Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, Ἀθήνα 1988, σ. 187.

50. Βλ. J. Georgirenes, *A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos and Mount Athos*, Λονδίνο 1678 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἀθήνα 1967), σ. 23-24· πθ. Ἐπαμ. Σταματιάδης, *Σαμιακά ἤτοι ἱστορία τῆς νήσου Σάμου ἀπό τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, τ. 2, Σάμος 1881, σ. 46.

51. Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης, *Ἱστορία τῆς Τήνου*, Μετάφραση-σχόλια: Δ. Μαυρομαρᾶς, Ἀθήνα 1888 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἀθήνα 1997), σ. 55-56.

52. Βλ. Περ. Ζερλέντης, *Σύστασις τοῦ κοινοῦ τῶν Μυκονίων*, Ἐρμούπολη 1924, σ. 21· θλ. ἐπίσης ὁ ἴδιος, «Παναγιώτης Νικαίου καί Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἄρχοντες Μυκονίων», *Νησιωτική Ἐπετηρίς*, τ. 1, 1918 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἀθήνα 1988), σ. 216-219, ὅπου ὁμως χρονολογεῖ τό ἔγγραφο στά 1647.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

γιατί οι τρίχες από τις ουρές τῶν ἀλόγων χρησιμοποιούνταν γιά τήν κατασκευή πετονιῶν, παραγαδιῶν καί ἄλλων σύνεργων τῆς τέχνης τους, μιά πρακτική ἄλλωστε πού συνεχίστηκε μέχρι τήν ἐπικράτηση στά πρόσφατα χρόνια τῶν πλαστικῶν ὑλῶν⁵³. Βαρύ πρόστιμο ἐνός τσεκινιῦ ἐπιβάλλεται ἐπίσης σέ ὅποιον κόψει σκοινί τράτας ἢ πάρει μολυβίδες ἀπό τράτα ἢ δίχτυα⁵⁴. Ἔς σημειωθεί ὅτι οἱ μολυβίδες τῶν δίχτυων, λόγω τῆς σπανιότητος τῶν μετάλλων, εἶχαν σημαντική ἀξία. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικό ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Σίφνου, σέ ἐπιστολή τους πρὸς τόν Πάπα, ἀναφέρουν ὅτι τό 1609, ὅταν κατά τήν πολιορκία τοῦ Κάστρου ἀπό μπαρμπαρίνους πειρατές τοῦς τέλειωσαν τά πολεμοφόδια, χρησιμοποίησαν τίς μολυβίδες ἀπό τά δίκτυα τους γιά νά φτιάξουν βόλια⁵⁵.

Στήν «ταρίφα» τῆς Μυκόνου ὀρίζεται ἀκόμη ὅτι «ὅποιος πάγει στά δίκτυα γι' στήν τράτα γι' ὅπου τοκάρει [: εἶναι ὑποχρεωμένος] διὰ ρεγάλιο [: δῶρο], κι δέ δώσει τό ρεγάλιο τοῦ καπετάνιου καί καστελάνου νά κοντενάρεται [: καταδικάζεται] ἀπό τήν κρίσιν. μέ τοῦτο νά εἶναι κρατεμένος ὁ καστελάνος ὡν γι' λάχει φόβος νά δίνει ἀβίζο [: εἰδοποίηση] τῶν ἀν(θρώπων) ὅπου λείπουσιν, ὄβερ [: ἢ ἀλλιῶς] κι δέ δίνει ἀβίζο νά μήν τοῦ δίνουσιν ρεγάλιο»⁵⁶. Οἱ ψαράδες ἐπομένως στή Μύκονο ἦταν ὑπόχρεοι καταβολῆς δώρου στοῦς κοινοτικούς ἄρχοντες καί στοῦς βιγλάτορες, μέ ἀντάλλαγμα τήν ἐγκαιρῆ εἰδοποίησή τους γιά ἐνδεχόμενους θαλάσσιους κινδύνους. Ἡ ἀξία καί τό εἶδος τοῦ δώρου δέν ὀρίζεται στήν κοινοτική ρύθμιση, πιθανότατα ὁμως ἦταν σέ εἶδος καί ἀνάλογο μέ τήν ἐκάστοτε ψαριά. Μιά ἄλλη μορφή «ὑποχρεωτικοῦ δώρου» ἀπαντᾷ σέ σειρά πρακτικῶν ἐκλογῆς ἐπιτρόπων τῆς κοινότητος τῆς Πάρου τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅπου ἀναφέρεται καί τό δικαίωμα τῶν τελευταίων νά λαμβάνουν «τά ἀφεντικά τους ἀπό τοῦς ψαράδες» μιά πρόσσοδο, δηλαδή, ἐνδεχομένως μικρῆς ἀξίας καί καταβαλλόμενη σέ εἶδος⁵⁷. Στήν Πάτμο πάλι, σέ κοινοτικό ἔγγραφο τοῦ 1812 ὅπου καταγράφον-

53. Βλ. Δ. Ν. Παπαγιαννόπουλος, «Ἀλιεία», *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 3, Ἀθήνα χ.χ., σ. 770-771· Γ. Λευκαδίτης, *Τό ψάρεμα στά ἐλληνικά ἀκρογιάλια. Τά σύνεργα, οἱ τρόποι, τά ψάρια*, Ἀθήνα 1941, σ. 42· Κωνσταντίνα Μπάδα, *Ὁ κόσμος*, ὁ.π., σ. 95-96.

54. Βλ. Περ. Ζερλέντης, *Σύστασις*, ὁ.π., σ. 21.

55. Μ. Φώσκολος, «Πειρατική ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Σίφνου (1609)», *Πρακτικά Α' Διεθνοῦς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου*, τ. 2, Ἀθήνα 2001, σ. 94 καί 97.

56. Βλ. Περ. Ζερλέντης, *Σύστασις*, ὁ.π., σ. 21. Ὁ ὅρος «καπετάνιος» ἀντιστοιχεῖ στόν διοικητή τῆς κοινότητος, στόν πρόκριτο, ἐνῶ «καστελάνος» ἐδῶ σημαίνει αὐτόν πού εἶχε τήν εὐθύνη ἐπίβλεψης τῆς θάλασσας (γιά τίς διαδοχικές ἐννοιες τῶν λέξεων βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Ἡ Μύκονος τόν 17ο αἰῶνα. Γαιοκτητικές σχέσεις καί οἰκονομικές συναλλαγές*, Ἀθήνα 1997, σ. 25-26, 89 καί Ν. Ἀλιπράντης, *Λεξικό τῶν ἰδιοματίων καί τῶν ἐγγράφων τῆς Πάρου*, Ἀθήνα 2001, σ. 274-275, ὅπου καί βιβλιογραφία).

57. Βλ. Ἐλένη Κούκκου, *Οἱ κοινοτικοί θεσμοί στίς Κυκλάδες κατά τήν Τουρκοκρατία. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, Ἀθήνα 1989, σ. 33 ἔγγρ. 12, σ. 35 ἔγγρ. 13, σ. 38 ἔγγρ. 15, σ. 40 ἔγγρ. 16 κ.ἄ.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

ται τά δικαίωματα τοῦ νέου βοεβόδα τοῦ νησιοῦ, σημειώνεται: «ἀπό τῆ θάλασσα νά λαμβάνει ἀπό τά δίκτυα μιά ὀκά ὀψάρια, ἀπό τούς γρίππους ἓνα μερίδιον σμαρίδες κατὰ τὴν συνήθειαν»⁵⁸.

Χριστιανοὶ ἐπομένως κοινοτικοὶ ἄρχοντες καὶ Ὀθωμανοὶ ἢ χριστιανοὶ ἔνοικιαστές τῶν φορολογικῶν προσόδων εἶχαν μιά ἀπολαβὴ ἀπὸ τὴν ἀλιεία, τὸ ὕψος τῆς ὁποίας στά μικρά νησιά τοῦ Αἰγαίου φαίνεται ὅτι ἦταν χαμηλό, ἀλλοῦ ὅμως ποίκιλλε ἀπὸ περιοχὴ σέ περιοχὴ, ἀνάλογα μέ τὴν ἀπόδοση τῆς ἀλιευτικῆς δραστηριότητος καὶ τά ισχύοντα κάθε τόπου. Ἔτσι σέ ἐπιστολῇ, γραμμένη γύρω στό 1670, ἓνας καπουτσίνος μοναχὸς ἀναφέρει ὅτι στό Ναύπλιο ἔχει πολλὰ καὶ φτηνὰ ψάρια καὶ ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νά ψαρέψει καταβάλλοντας ἓνα μικρὸ φόρο σέ κάποιον Τοῦρκο ὑπεύθυνο, ὁ ὁποῖος ἐντούτοις δέν ἔδινε καὶ μεγάλη σημασία⁵⁹. Ἀντιθέτως, σέ ἔκθεση πού συνέταξε τὸ 1702 ὁ γάλλος πρόξενος στὴν Ἀθήνα Jean Giraud, ἀναφέρει ὅτι ὁ βοεβόδας τῆς Ἀθήνας ὑπενοικίαζε σέ ἄνθρωπό του τούς φόρους ἀπὸ τὴν ἰχθυόσκαλα τῆς Σαλαμίνας καὶ τὰ τενάγη τοῦ Πειραιᾶ καὶ τῆς Ἐλευσίνας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιβαλλόμενον κατὰ τὴ ζύγιση τῶν ψαριῶν τέλος, πού συνολικὰ ἀπέφεραν κέρδος τουλάχιστον 150 πιάστρων⁶⁰.

Μιά ἄλλη παράμετρο τῶν προσόδων πού σχετίζονταν μέ τὴν ἀλιεία ἀναδεικνύει ἡ μαρτυρία τοῦ ὀλλανδοῦ περιηγητῆ E. J. Van Egmont. Αὐτὸς τὸ 1729 ἐντυπωσιάστηκε στὴ Χίο ἀπὸ τὸν ἀσφυκτικὸ ἔλεγχο πού ἀσκοῦσαν οἱ συντεχνίες τῶν γενιτσάρων στὴν ἀγορὰ –εἰδικὰ μάλιστα στὴν ἀλιεία– καὶ ἀπὸ τίς ἐπιπτώσεις πού εἶχε αὐτὸς στὶς τιμές τῶν ψαριῶν. Ὑποστηρίζει ὅτι οἱ γενίτσαροι λειτουργοῦσαν σάν μικροὶ τύραννοι, διότι ὅλα τά ἀλιευτικὰ σύνεργα ἦταν ἰδιοκτησία τους καὶ δέν ἐπέτρεπαν σέ κανέναν νά ψαρεύει μέ δικά του δίκτυα. Παράλληλα, ὅσα ψάρια εἰσάγονταν τὰ ἀγόραζαν ὑποχρεωτικὰ οἱ ἴδιοι καὶ τὰ μεταπωλοῦσαν, μέ ἀποτελεσμα νά αὐξάνονται ὑπερβολικὰ οἱ τιμές, ὅπως ἄλλωστε συνέβαινε καὶ μέ τίς τιμές ἄλλων ἀγαθῶν στό νησί⁶¹.

Τὴν ποικιλία τῶν οικονομικῶν σχέσεων πού διαμορφώνονταν γύρω ἀπὸ τὴν ἀλιεία καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἀναδεικνύει ἐπίσης ἓνα συμφωνητικὸ τοῦ ἔτους 1790. Σέ αὐτὸ οἱ μοναχοὶ τῆς μονῆς Χιλανδαρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους παραχωροῦν σέ κάποιον караβοκύρη τὸ δικαίωμα νά ναυπηγήσει μικρὸ σκάφος, «γριποσάνδαλο», στὸν τόπο τοῦ μοναστηριοῦ, ὅπου ἦταν προφανῶς διαθέσιμη κατάλληλη ξυλεία, καὶ σέ ἀντάλλαγμα αὐτὸς ὑπόσχεται νά τούς παρέχει δωρεάν 200 ὀκάδες

58. Μ. Μαλανδράκης, *Νησιωτικὰ χρονικά*, ὁ.π., σ. 397.

59. Μ. Φώσκολος, Α. Φόνσος, «Οἱ περιπέτειες ἑνὸς Καπουκίνου στό Αἰγαῖο τοῦ 17ου αἰῶνα (Α' μέρος)», π. *Τηνιακὰ Ἀνάλεκτα*, τ. 5, 2002, Ἀθήνα 2003, σ. 337.

60. Ἡ πληροφορία ἀναγράφεται σέ ἔκθεση πού συνέταξε ὁ Γάλλος πρόξενος J. Giraud τὸ 1702· βλ. Μ. Collignon, *Le consul*, ὁ.π., σ. 24, 34.

61. J. E. Van Egmont, *Travels through part of Europe, Asia minor. The Islands of the Archipelago*, τ. 1, Λονδίνο 1759, σ. 255.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

«χοντρά» ψάρια έτησίως και νά τούς έφοδιάζει μέ ό,τι άλλα έπιπλέον ψάρια του ζητήσουν⁶². Η συμφωνία αυτή έγγράφεται σέ μία συνήθη πρακτική τών μονών, πού άπέβλεπε στή διασφάλιση σταθερής τροφοδοσίας τους μέ άγαθά, παράλληλα όμως σκιαγραφεί μία όψη τών συνθηκών άσκησης τής άλιείας και τών διαδρομών διακίνησης τών προϊόντων της.

Μέθοδοι ψαρέματος - συνθηκές άσκησης τής άλιείας

Σέ μία πρώιμη έποχή ό Ρ. Belon, μιλώντας γιά τήν Κωνσταντινούπολη του 1547, δίνει αναλυτικές πληροφορίες γιά τά είδη τών ψαριών και τόν τρόπο πού ψάρευαν στήν Προποντίδα και τόν Βόσπορο – ιδίως οι Έλληνες τής περιοχής, καθώς οι Τουρκοί φαίνεται ότι δέν άσχολούνταν τό ψάρεμα⁶³. Περιγράφει κυρίως τέσσερις τρόπους: α) μέ σαγήνη (μία κατασκευή μέ πασσάλους στους όποιους είχε προσαρμοστεί δίχτυ, τό όποιο άνέσυραν, μόλις έβλεπαν διερχόμενα κοπάδια ψαριών, δύο ψαράδες πού καιροφυλακτούσαν), β) μέ τράτα (γιά τήν όποία χρησιμοποιούνταν δύο βάρκες έφοδιασμένες μέ σχοινιά και δίχτυα τά όποια άνέσυραν κατά τή διαδρομή έπιστροφής τους στήν άκτή), γ) μέ άπόχη (ένα δίχτυ μέ μικρούς βρόχους πού κρεμόταν άπό μακρύ δοκό στερεωμένο στήν άκτή), δ) μέ πυροφάνι (τίς σκοτεινές νύκτες, μέ μία μικρή βάρκα και δύο ψαράδες άπό τούς όποιους ό ένας κρατούσε δαυλό και ό άλλος παραμόνευε μέ καμάκι νά κτυπήσει όποιο ψάρι παρασυρόταν και πλησίαζε)⁶⁴. Στά χρόνια πού άκολουθοϋν, άνάλογες λεπτομερείς μαρτυρίες γιά τό θέμα μάλλον σπανίζουν. Άνάμεσά τους ξεχωρίζει μία αναλυτική έκθεση γιά τήν άλιεία στά Έπτάνησα πού συνέταξε τό 1761 ό Fr.

62. Β. Άναστασιάδης, *Άρχείο τής Ι. Μ. Χιλανδαρίου. Έπιτομές μεταβυζαντινών έγγράφων*, Άθήνα, ΚΒΕ/ΕΙΕ, [Άθωνικά Σύμμεικτα 9], 2002, σ. 188.

63. Τήν κατ' άποκλειστικότητα ένασχόληση Έλλήνων μέ τό ψάρεμα στήν Κωνσταντινούπολη παρατήρησε τήν ίδια περίπου έποχή και ό Φλαμανδός Ogier Ghiselin de Busbec κατά τήν έπίσκεψή του τό 1555· βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στήν Έλλάδα 333 μ.Χ.-1700*, τ. Α', Άθήνα 1984, σ. 404 και έπίσης τίς έπισημάνσεις του R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII siècle*, Παρίσι 1962, σ. 199-200. Φαίνεται όμως ότι μέ τήν πάροδο του χρόνου ή κατάσταση μεταβλήθηκε, καθώς τόν 19ο αιώνα ό Α. Γ. Πασπάτης, *Υπόμνημα*, ό.π., σ. 175, 177 παρατηρεί ότι μέ τό ψάρεμα άσχολούνταν Όθωμανοί, Άρμένιοι, Έβραίοι, άλλοι άλλοεθνείς ξένοι και λιγοστοί Έλληνες.

64. Alexandre Merle, *Voyage*, ό.π., σ. 213-221· βλ. έπίσης Κωνσταντίνα Φιλιπούλου-Δεσύλλα, *Ταξιδιώτες τής Δύσεως πηγή γιά τήν οίκονομική ζωή τής Όθωμανικής Αύτοκρατορίας στους χρόνους του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς 1520-1566*, Άθήνα 1987, σ. 307-312· Ioli Vingorouli, *Le monde*, ό.π., σ. 161. Οι μέθοδοι αυτές ψαρέματος είναι όμοιες μέ τίς άκολουθούμενες στα βυζαντινά χρόνια· βλ. σύντομα Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Ε', Άθήνα 1952, σ. 331-338.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

Grimani. Σέ αὐτήν ἐπισημαίνει τίς δυνατότητες πού παρέχει ἡ γεωφυσική διαμόρφωση τῶν ἀκτῶν, περιγράφει τίς μεθόδους ψαρέματος καί τούς τρόπους πού παστώνουν τά ψάρια οἱ κάτοικοι καί προτείνει βελτιώσεις γιά τήν αὐξηση τῆς παραγωγικότητας τῶν ἀλιέων⁶⁵.

Τά δίκτυα καί ἡ τράτα φαίνεται ὅτι γενικά ἦταν ἀπό τίς πιό διαδεδομένες καί συνήθεις μεθόδους ψαρέματος. Ἐκτός ἀπό τήν ταρίφα τῆς Μυκόνου τοῦ 1649 καί τό ἔγγραφο τῆς κοινότητας Πάτμου τοῦ 1812, πού μνημονεύτηκαν παραπάνω καί κάνουν λόγο γιά ψάρεμα μέ τά δύο αὐτά μέσα, ἡ κοινότητα τῆς Σύρου, σέ ἔγγραφο τῆς τό 1804, διακρίνει τούς ψαράδες τοῦ νησιοῦ σέ «τρατάριδες» καί «ἀδικτάριδες», προφανῶς κατ' ἀναλογία μέ τά ὁμώνυμα σύνεργα δουλειᾶς τους⁶⁶. Ἐκατόν τριάντα χρόνια πρίν, ὁ γιατρός Jacob Spon, ὅταν ἐπισκέφτηκε τό 1675 τήν Ἀθήνα, ἐντυπωσιάστηκε ἀπό ἕναν ἄλλο τρόπο ψαρέματος καί τήν παραγωγικότητά του: νύκτα, σέ μιά μικρή βάρκα, ἕνας ψαράς μέ ἕνα φλεγόμενο δαδί φωτίζει τή θάλασσα καί ἕνας δεύτερος, ὀπλισμένος μέ μιά τρίαίνα, ὅμοια μέ αὐτήν τοῦ Ποσειδώνα, καιροφυλακτεῖ γιά νά καμακώσει ὅποιο μεγάλο ψάρι σαγηνευτεῖ ἀπό τό φῶς. Ἀκολουθώντας τόν τρόπο αὐτό ψαρέματος, μιά βάρκα ἐπιασε, σύμφωνα μέ τόν J. Spon, μέσα σέ μιά νύκτα ψάρια βάρους 50 ἢ 60 λιβρῶν⁶⁷.

Μιά ἄλλη μαρτυρία ἐντοπίζεται σέ ἀνώνυμο ἑλληνικό κείμενο, στό ὁποῖο περιγράφεται ἀναλυτικά ὁ τρόπος ἀλιείας τῆς σαρδέλας στόν Κορινθιακό κόλπο, στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα⁶⁸. «Οἱ τράτες ψαρεύουν εἰς αὐτόν τόν κόρφον τήν σαρδέλλα μέ τήν μέθοδον τῆς φωτίας. Ἄλλες φορές ἀπό αὐτές τίς φωτίες ἦταν ἕξη ἢ τέσσαρες, τώρα μόνον δύο ζακυθηνές καί ἕως 10 τῆς βεντούρας καί ἄλλες 8 κε-

65. Βλ. Σπ. Ἀσδραχᾶς κ.ἄ., *Ἑλληνική οἰκονομική ἱστορία*, ὁ.π., τ. 2, *Τά Τεκμήρια*, Ἐπιμέλεια: Εὐτυχία Λιάτα, σ. 85-92.

66. Βλ. Α. Δρακάκης, *Ἡ Σύρος ἐπί Τουρκοκρατίας*, τ. Α', Ἐρμούπολη 1948, σ. 106. Ἀναφορά σέ ὄσους ψαρεύουν μέ δίκτυα καί γρίπους ἀπαντᾶ καί σέ κανουνναμέ τῆς Πελοποννήσου· βλ. Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, *Οἱ κανουνναμέδες*, ὁ.π., σ. 55.

67. J. Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, et du Levant, fait les années 1675 et 1676*, τ. 2, Παρίσι 1678, σ. 252. Τή χρήση δαυλῶν γιά τό ψάρεμα σημειώνει ἐπίσης ὁ Ἑβραῖος Τσελεμπή μιλώντας γιά τή λίμνη Ἀχρίδα· βλ. Β. Δημητριάδης, *Ἡ Κεντρική*, ὁ.π., σ. 277-278. Μνεῖα τοῦ ψαρέματος μέ «πυροφάνιν καί καμάκιν» βλ. σέ ἔγγραφο τοῦ 1736 ἀπό τή Χίο (Γ. Πετρόπουλος, «Α. Νοταριακά καί πράξεις Χίου τῶν ἐτῶν 1724-1780», *Μνημεῖα τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου*, τ. 5, Ἀθήνα 1963, σ. 170, ἔγγρ. 253), ἐνῶ τό εἶδος αὐτό ψαρέματος παρατήρησε στό Μεσολόγγι καί ὁ Rouqueville (βλ. F. C. H. L. Rouqueville, *Voyage*, ὁ.π., τ. 3, σ. 195· πβ. καί *Ταξίδι στήν Ἑλλάδα Στερεά Ἀπτική Κόρινθος*, ὁ.π., σ. 321).

68. Ἡ παστή σαρδέλα ἀποτελοῦσε ἀγαπημένο ἔδεσμα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς καί ἦταν ἐνταγμένη στό διαιτολόγιό τους, μέ ποικίλες συνταγές (βλ. Anna Matthaiou, *Aspects*, ὁ.π., σ. 83· Suraiya Faroqhi, *Κουλτούρα καί καθημερινή ζωή στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία. Ἀπό τόν Μεσαίωνα ὡς τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα*, Μετάφραση: Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, Ἀθήνα 2000, σ. 268-269).

Δημήτρης Δημητρόπουλος

φαλλονήτικες τής βεντούρας. Αύτες τόν Μάρτιο πολλάκις επιτυχαίνουν καλλιό-
τερα, πλὴν ἄπαχο ψάρι. Τό δέ καλοκαίρι αύτες σαυρίδι ἐβγάλουν πολύ. Ἐκείνες
τίς φωτίες ἀρχίζουν ἀπό τόν Ἀπρίλιον διά τριῶν μηνῶν τά σκοτάδια. Εἰς χρόνους
ἐπιτυχημένους δύνονται νά ἐβγάλουν ἐκείνες τίς φωτίες ἕως διακόσιες χιλιάδες
ἢ καί περισσότερες. Καί πολλάκις σέ δύο ἢ τρεῖς καλάδες ἐπιτυχαίνουν τήν
αὐτήν ποσότητα. Τῆς φωτίας πουλιέται ἕως 160 γρόσια ἢ χιλιάδα. Τῆς βεντούρας
ἕως 120 γρόσια. Ἔχει τῆς βεντούρας ἕως 20 ἀνθρώπους καί μία δευτέρην γαῖτα.
Τῆς φωτίας ἔχει ἕως 30 ἀνθρώπους καί τρεῖς γαίτες. Τό σκαντάγιο [: βυθόμετρο]
ἕως 25 ὀρίες. Τό βάθος τῆς τράτας 8 ὀρίες»⁶⁹.

Ὁ ἄγνωστος συντάκτης τοῦ κειμένου καταγράφει δύο μεθόδους ἀλιείας τῶν
μικρῶν ψαριῶν στόν Κορινθιακό κόλπο, ἀπό βάρκες κυρίως ζακυνθινές καί κε-
φαλλονίτικες. Παρότι ἀπό τήν περιγραφή του λείπουν οἱ λεπτομέρειες, πιθανόν
ἡ πρώτη μέθοδος, αὐτή τῆς «φωτίας», γινόταν μέ τή χρήση πυροφαινοῦ γιά τήν
προσέλκυση τῶν κοπαδιῶν τῶν μικρῶν ψαριῶν. Ἡ δευτέρη, τῆς «βεντούρας»,
ἐνδεχομένως σχετιζόταν μέ τή χρήση κάποιου ἐργαλείου γιά τόν ἐγκλωβισμό
τῶν μικρῶν ψαριῶν. ἑνός διχτύου πιθανῶς, πού ἔμοιαζε μέ τή «βεντούρα», ἔναν
κάδο μέ στενά χεῖλη ὅπου ἐπηζαν τό ξινόγαλα⁷⁰. Σύμφωνα μέ τόν πληροφοριοδό-
τη μας, τό ψάρεμα μέ «φωτία» γινόταν τίς σκοτεινές νύκτες ἀπό τόν Ἀπρίλιο
ἕως τόν Ἰούλιο. Ἡ παραγωγή ἔφτανε καί ξεπερνοῦσε τίς 200 χιλιάδες σαρδέλες,
παρότι ἡ ποσότητα αὐτή, ὅταν ἡ συγκυρία ἦταν εὐνοϊκή, ἦταν δυνατό νά περιέ-
χεται στά δίχτυα δύο ἢ τριῶν ψαρεμάτων («καλάδων»). Ἡ τιμή πώλησης ἀνερχό-
ταν γιά τά ψάρια πού πιάνονταν μέ «φωτία» σέ 160 γρόσια ἢ «χιλιάδα», ἐνώ γιά
ἐκεῖνα πού πιάνονταν μέ «βεντούρα» 120, καθῶς τά τελευταῖα κατά πάσα πιθα-
νότητα ἦταν μικρότερου μεγέθους. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι δέν εἶναι ἀπολύτως σαφές
τί ἀκριβῶς σημαίνει ἐδῶ «χιλιάδα». Ἄν καί ἦταν συνήθης ὁ ὑπολογισμός τῶν ἀλι-
ευόμενων καί τῶν πωλούμενων ψαριῶν μέ τό κομμάτι, ἡ πιθανότητα ἡ λέξη «χι-
λιάδα» νά δηλώνει χίλιες σαρδέλες εἶναι μάλλον περιορισμένη, καθῶς ἡ τιμή
τῶν 160 ἢ 120 γροσιῶν εἶναι ὑπερβολική γιά νά τήν δικαιολογήσει⁷¹.

69. Τό κείμενο ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπό τόν Π. Χριστόπουλο, «Ἡ περί τόν Κορινθιακόν πε-
ριοχή κατά τά τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. 3,
1971-1972, σ. 470 καί τόν Σπ. Ἀσδραχά, «Πραγματικότητες ἀπό τόν ἑλληνικό ΙΗ' αἰῶνα»,
Ἑλληνική κοινωνία καί οἰκονομία, ὁ.π., σ. 365.

70. Βλ. λήμμα «βεδοῦρα», στό *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τοῦ Δ. Δημητρά-
κου, τ. 2, Ἀθήνα χ.χ. καί Ν. Ἀλιπράντης, *Λεξικό*, ὁ.π., σ. 163. Γιά τά εἶδη δικτυῶν πού χρησι-
μοποιούνταν στή Μεσόγειο γιά τό ψάρεμα τῆς σαρδέλας βλ. Κ. Ἀνανιάδης, *Ἱστορία τῆς*
ἀλιείας, ἀνάτυπο μέ χωριστή σελιδαρίθμηση ἀπό τήν *Ἑλληνική Θαλασσινή Ἐγκυκλοπαί-
δεια*, Ἀθήνα 1964, σ. 66-67, 98, 107-110.

71. Ἡ λέξη «χιλιάδα» γιά τήν καταμέτρηση τῶν ψαριῶν (σαρδελῶν, σκουμπριῶν, τσί-
ρων) ἀπαντᾷ καί σέ ἄλλα τεκμήρια τῆς ἐποχῆς, ὅπως σέ ἐμπορικό κατάστιχο τοῦ Φρ. Γε-
ωργαντόπουλου στήν Κωνσταντινούπολη τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, γιά τό ὁποῖο θά γί-

Η άλιεία στά χρόνια τής όθωμανικής κυριαρχίας

Ένδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ή πληροφορία πού έμπεριέχει τό παραπάνω κείμενο γιά τόν αριθμό τών άπαιτούμενων σκαφών καί άλιέων. Στό ψάρεμα μέ «φωτία» χρειάζονταν 30 άνθρωποι καί τρείς μικρές, κωπήλατες βάρκες («γαΐτες»), ενώ σέ αυτό μέ «θεντούρα» 20 άνθρωποι καί δύο βάρκες. Έπρόκειτο έπομένως γιά έργασία πολυπρόσωπη, πού άπαιτούσε συμμετοχή καί συνεργασία πολλών άλιέων, μιά εικόνα πού άπεικονίζεται καί στίς λιγοστές παραστάσεις ψαρέματος πού έντοπίζονται σέ σχέδια τής έποχής. Η τελευταία φράση του κειμένου άναφέρεται στό θαλάσσιο βάθος πού έπιλεγόταν νά ριχτούν τά δίκτυα. Η διατύπωση είναι έλλειπτική καί κάπως άσαφής, μάλλον όμως δηλώνει ότι τό ψάρεμα γινόταν σέ βάθος μέχρι 25 όριές καί τά δίκτυα άφήνονταν σέ βάθος 8 όριών⁷².

Μιά ιδιότυπη άλιευτική πρακτική παρατήρησε ό Σκώτος ταξιδιώτης John Galt, όταν τό 1811 έπισκέφτηκε τή Χίο. Ό ίδιος προσφυώς τή χαρακτήρισε ως «κατανομή τής ιδιοκτησίας πού είχε λάβει τόπο σέ πρώιμα στάδια του πολιτισμού». Σύμφωνα μέ τά λεγόμενά του, όταν ένας ψαράς εύρισκε έναν ψαρότοπο, τόν σηματοδοτούσε μέ ένα μικρό δένδρο, τό όποιο παρουσία μαρτύρων έμπηγε στή σχισμή ενός βράχου. Η ύδάτινη περιοχή γύρω από τό δένδρο καί γιά όσο καιρό αυτό διετηρείτο, έθεωρείτο ότι άνήκε πλέον στον ψαρά, στήν άντίληψη μάλιστα τών Τούρκων τά ψαροπούλια πού έκαναν τίς φωλιές τους στά κλαδιά του δένδρου τό καθιστούσαν κατά κάποιο τρόπο ιερό⁷³. Δέν κατέστη δυνατό νά διασταυρωθεί ή μαρτυρία του J. Galt μέ κάποιο άλλο χιακό τεκμήριο καί συνεπώς δέν γνωρίζουμε εάν άποδίδει τήν πραγματικότητα του νησιού ή εάν όφείλεται σέ παρανόηση. Έχει ένδιαφέρον πάντως τό γεγονός ότι ό Έβλιά Τσελεμπή τό 1668 περιγράφει μιά πρακτική άλιείας τών ψαράδων στή λίμνη τής Καστοριάς πού παρουσιάζει κάποιες άναλογίες: «Τήν ήμέρα του Άγίου Δημητρίου όλοι οί ψαράδες ρίχνουν στή λίμνη από έκατό άμάξια άγκαθωτούς θάμνους ό καθένας καί βάζουν σημάδι. Ό καθένας έχει τόν τόπο του. Όλα τά ψάρια φωλιάζουν στους θάμνους αυτούς. Άργότερα τήν άνοιξη ύπάρχει μιά μέρα πού τήν όνομάζουν «πελαγίσια». Τήν ήμέρα εκείνη όλοι οί ψαράδες παίρνουν άδεια από τόν

νει λόγος καί παρακάτω (Γενικά Άρχεία του Κράτους, Συλλογή Γ. Βλαχογιάννη, χφ 201) ή σέ κατάστιχο καταγραφής πραγμάτων από τήν Άμοργό, πού χρονολογείται στά μέσα του 18ου αιώνα (Άγ. Τσελικας, «Δραστηριότητα τών έτών 1988-1992. Άμοργός», *Δελτίο του Ιστορικού καί Παλαιογραφικού Άρχείου*, τ. 6, 1988-1992, Άθήνα 1994, σ. 92).

72. Η όριά (όργυιά) ήταν άγγλικό μέτρο μήκους ίσο μέ 1,828 μέτρα. Σέ περιοχές όμως όπως ή Κεφαλονιά ή ή Πάρος ύπολογίζονταν πρακτικά όσο τό άνοιγμα τών δύο χεριών, χονδρικά δηλαδή 2 μέτρα· βλ. Ν. Άλιπράντης, *Λεξικό*, ό.π., σ. 420-421.

73. Βλ. J. Galt, *Voyages and travels in the years 1809, 1810 and 1811; containing statistical, commercial, and miscellaneous observations on Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Serigo and Turkey*, Λονδίνο 1812, σ. 376 (μνεΐα του άποσπάσματος βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες*, ό.π., τ. Γ1, σ. 534).

Δημήτρης Δημητρόπουλος

έμινη, φτάνουν μέ πλοῖα καί καΐκια ἐπάνω ἀπό τό μέρος τῆς λίμνης ὅπου ἔριξαν τούς θάμνους καί μέ δίχτυα καί διχάλες κινούμενες πιάνουν ψάρια ἑκατοντάδων χιλιάδων γροσίων καί δίνουν τή δεκάτη στόν ἐμίνη. Ἀμέσως οἱ ἄπιστοι ἔμποροι ἀπό τίς ξένες χώρες παρουσιάζονται τήν ἡμέρα ἐκείνη καί ἀγοράζουν ψάρια ἑκατοντάδων χιλιάδων γροσίων. Ἐτοιμάζουν σαλαμούρα μέ ἀλάτι καί τά μεταφέρουν στά διάφορα θιλαέτια»⁷⁴.

Ἐπανερχόμενοι στή Χίο οἱ μαρτυρίες συγκλίνουν ὅτι Τοῦρκοι κατεῖχαν δικαιώματα ἀλιείας καί τά παραχωροῦσαν ἔναντι τιμήματος σέ χριστιανούς ψαράδες. Ἐκτός ἀπό τήν μαρτυρία τοῦ Van Egmont γιά τίς πρακτικές τῶν γενιτσάρων πού ἐπισημάνθηκαν παραπάνω, ὁ M. Gallant, πού ταξίδεψε τό 1747 στή Χίο, γράφει ἐπίσης ὅτι τό δικαίωμα ἀλιείας στίς θάλασσες τοῦ νησιοῦ τό ἐκμίσθωναν Τοῦρκοι κάτοχοι, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀνεβαίνουν πολύ οἱ τιμές τῶν ἀλιευμάτων⁷⁵. Ἡ παρατήρηση τοῦ Gallant ἐπιβεβαιώνεται ἀπό ἕνα πωλητήριο συμβόλαιο, τοῦ ἔτους 1736, ὅπου ὁ πωλητής πωλεῖ ἔναντι 20 ρεαλίων «τήν μισήν θάρκαν πού ἔχει καθώς ἐστίν, μέ ὅλα τῆς τά ἐμισά δικαιώματα καί ἀπό πυροφάνιν καί καμάκιν». Σέ ἄλλο σημεῖο μάλιστα τοῦ ἐγγράφου, ὁ πωλητής χαρακτηρίζει τά δικαιώματα «ἐλεύθερα καί ἀδούλwτα» καί ἐγγυᾶται μέ τά ἀκίνητά του τό «ἀζήμιον» τοῦ ἀγοραστή⁷⁶.

Εἶναι ἄξιο παρατήρησης ὅτι τό δικαίωμα αὐτό ἄσκησης τῆς ἀλιείας σέ μιά περιοχὴ φαίνεται πὼς κάποιες κοινότητες ἐπιχείρησαν νά τό ἐξισώσουν κατὰ κάποιο τρόπο μέ ἀκίνητη περιουσία καί νά ἀπαιτήσουν ἀπό τούς κατόχους του νά μετέχουν στήν τοπικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση. Τό 1756 ἡ συντεχνία τῶν χριστιανῶν ψαράδων τῆς Χίου κατορθώνει νά ἐκδοθεῖ φερμάνι, μέ τό ὅποιο ἀπορρίπτεται ἀπαίτηση τῆς κοινότητος Ἁγίας Παρασκευῆς νά μετέχουν στήν καταβολὴ φόρου τοῦ χωριοῦ τους οἱ ἀλιεῖς πού ψαρεύουν στήν περιοχὴ τῆς, παρότι δέν εἶναι κάτοχοι ἀκίνητης περιουσίας. Σημειώνεται μάλιστα στό φερμάνι ὅτι ἤδη ἔχει ὑπάρξει ἀπόφαση τοῦ ἱεροδικείου γιά τό θέμα, ἡ ἐκδοσὴ ὅμως φερμανιοῦ κρίθηκε ἀναγκαία ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς δέν εἶχαν συμμορφωθεῖ καί συνέχιζαν νά ἐνοχλοῦν τούς ψαράδες, ἀπαιτώντας τὴ συμμετοχὴ τους στοὺς φόρους⁷⁷.

Κάποια ἄλλα διάσπαρτα τεκμήρια τοῦ νησιωτικοῦ χώρου, παρότι περιορίζον-

74. Βλ. Β. Δημητριάδης, *Ἡ Κεντρικὴ*, ὁ.π., σ. 172-173. Ἐναν παρόμοιο τρόπο ψαρέματος ἐφάρμοζαν οἱ ἀλιεῖς τῆς Ἀλικάντης στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα· βλ. Κ. Ἀνανιάδης, *Ἱστορία τῆς ἀλιείας*, ὁ.π., σ. 69.

75. Βλ. M. Gallant, *Recueil des rits et cérémonies du pèlerinage de la Mecque, auquel on a joint divers écrits relatifs à la Religion, aux Sciences et aux Mœurs des Turks*, Ἄμστερνταμ 1754, σ. 121-122.

76. Τό ἐγγραφο δημοσιεύει ὁ Γ. Πετρόπουλος, *Νοταριακὰ πράξεις Χίου*, ὁ.π., σ. 170, ἔγγρ. 253.

77. Χρ. Μαυρόπουλος, *Τουρκικὰ ἐγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς Χίου*, Ἀθήνα 1920, σ. 232-233, ἔγγρ. 179.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

ται συχνά μόνο σέ κάποια ἔμμεση, ἀποσπασματική ἀναφορά, ἀποκαλύπτουν ἐνδιαφέρουσες πλευρές τῶν συνθηκῶν ἐργασίας τῶν ψαράδων. Θά σταθοῦμε καταρχήν σέ ἓνα ἀνώνυμο, ἰδιόγραφο, κακογραμμένο καί ἀνορθόγραφο κείμενο, πού συντάχθηκε στή Μύκονο στίς 4 Μαΐου 1694, μέ τή μορφή ἐνθύμησης⁷⁸:

1696 Μαγίου 4. Ἦρθε ὁ μπέγης ἐδῶ στή Μύκονο ἡμέρα Τετράδη ὥρα μεσημέρι καί ἔφυγε τό βράδυ καί ἐπῆγε στό γκάβο καί πάλι τήν ἄλλη ταχύ γερνέ ἦρθε στό πόρτο καί τό βράδυ ἐμίσεψε πρί[ν] νά βουτήσῃ ὁ ἥλιος ἕως μισή ὥρα νά βραδιάσῃ καί ὅλες οἱ γαλιότες εἶχασιν θάρκες διά σκάλα τος. Καί φεύγοντας οἱ γαλιότες ἐπῆγε κάθε ἓνας ὅπου ἔχε ἔγνοια καί ἐρεκουπεράρισε τή θάρκα του. Εἶχασιν καί ἐμένα τή θάρκα μου σκάλα καί ὁ ψαράς μου ὅπου εἶχε τό ὄμπλιγο νά ἔχει τήν ἔγνοια της νά τήν ἐκυβερνᾷ δέν ἐπῆγε τήν βραδυνη ὅπου ἐμίσεψε ὁ μπέγης νά τή σύρει καθῶς ἐσύρα[ν] καί τίς ἄλλες καί μήτε τό ταχύ ἐπῆγε νά τή σύρει, μόνο στό μαγαζέ τοῦ γιολοῦ ἐπῆγε καί ἐπῆρε σκοινί νά θάλει στό γύρο τοῦ μύλου ὅπου τόν ἐκόψασιν οἱ λεβέντες καί τήν θάρκα ὅπου δέν ἦτον ἐκεῖ ὀμπρός στό μαγαζέ δέν ἐγνοιόστην νά δεῖ ποῦ εἶναι, νά τήν κυβερνήσῃν καί νά τήν σύρει μόνο δέν ἐγνοιόστηκε καί ἦφροῦε τή ἀπόστα νά [χα]θεῖ, καί ἡ θάρκα ἦτο πίστομα καθῶς τήν εἶχασιν οἱ Τοῦρκοι σκάλα καί ἔβαλε ὀλίγο βοργιά καί ἐγώ ἔλειπα ὄξω στό θέρος καί ὁ ἄνεμος ἐθάλη περισσότερο καί ἡ θάρκα ἦτο πάντα ἄνω κάτω καί ὁ ψαράς ὅπου ἦτο ὀμπλιγάδος δέν ἐπῆγε νά τή γυρέψῃ νά τή σύρει καί ἐσακίστηκε, καί μία ὥρα νά βραδιάσῃ ἐπῆγασιν ἀνθρώποι καί ἐτότες ἐπῆγε καί ὁ ψαράς καί ἔθγαλε τή ἀπό τή θάλασσα καί ἐσύρα τή ὀπότας ἐσακίστηκε καί καθῶς φαίνεται. Καί ἐγώ τόν εἶπα νά τήν φτιάσῃν γιατί τό ντάνος ἐγίνη ἀπό λόγο του καί ἐπειδὴ καί νά περάσουσιν τόσες ἡμέρες καί νά μὴν ἐγνοιαστεῖν νά τήν φτιάσῃν μόνο ἐπῆγαινεν πάντα τοῦ κάκου ἀπό τόν ἥλιο καί ἀπό τόν ἄνεμο ἔβαλα ἐγώ χέρι καί φτιάνω τή σήμερα ὅπου ἔχει ὁ μήνας ὁ Ἰούνιος 30. Καί γράφω τήν ἐξοδο ὅπου κάνω ἐδῶ κάτω καί χρωστεῖν νά μοῦ τά δώσῃν ὁ ὁμοιος ψαράς καί ἀπό τότες ἐρεφούδρησε τά δίχτυα μου καί τρεῖς τέσσερις φορές καί τή θάρκα μου τήν ἄφησε, καθῶς εἶναι ὀμπλιγάδος νά τά βαστᾷ κατὰ τό γράμμα ὅπου ἔχομε καμωμένο καί ὡς καθῶς φαίνεται πῶς γράφει.

– Ἀρχῆς εἰς [σ]έ καρφιά μικρά ρ. 2 καί σέ μεγάλα καί περούνια καί θελόνη καί γκαγκάβα καί κάρθουνα καί τῶν ἀσιγκάνω[ν] ἔδωσα ρ. 3 1/2

l²– εἰς [σ]έ κατράμι ρ. 2 1/2, σέ σανίδα ρ. 2 3/4, σέ ζωνάρια ρ. 1 1/4

– σέ ξύλα παραγέμωσες καί ματαλή [;] καί κοῦσες ἔδωσα ρ. 2

– σέ μαρακοῦδες ρ. 4 καί σέ ἐξοδόν τονε ρ. 2, ὅπου ἐδουλέθασιν ἡμέρες 6 δύο μαστόροι καί το κοπέλι τος.

– σέ καλαφάτες ρ. 1 καί σέ ἐξοδόν τονε ρ. 1/2 καί σέ ποδιά 1/4 καί σέ κοράκι καί σόντα καί σοκόρακο ρ. 1 σουμάρου καί ἐτούτη ἡ ἐξοδο σάλθο ἔρορε ρ. 22 3/4

78. Ἱστορική καί Ἐθνολογική Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος, Ἀρχεῖο Μυκόνου, ἔγγρ. 22930 (κατὰ τή μεταγραφή τοῦ ἐγγράφου ἀποκαταστάθηκε ἡ ὀρθογραφία).

Δημήτρης Δημητρόπουλος

– και αποφτιάστηκε ή θάρκα στίς 15 του 'Ιουλίου και άπότας άφησε και έσακίστηκε ή θάρκα του έδινα άλλη νά πάγει νά ψαρεύει και δέν έθέλησε νά τήν πάρει μόνο έπαιρνε άλλωνών θάρκες και τή θάρκα όπου του έδινα έγώ μήτε τά δίχτυα μου δέν έθέλησε νά τά πάρει νά τά ράβγει.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ:

γερνέ: άντί, σάν / ταχύ: πρυνό / ρεκουπεράω: άποκτώ πάλι, παίρνω πίσω / άπόστα: επίτηδες / πίστομα > άπίστομα: άνάστροφα, μπρούμυτα / θέρος: θερισμός / ντάνος: ζημιά / ρεφουδάρω: παραιτούμαι, άρνούμαι / όμπλιγάδος: ύποχρεωμένος / γκαγκάβα > γκαγκάρα: είδος διχτύου πού σύρεται στό θυθό και χρησιμεύει για άγρα σφουγγαριών, στρειδιών, άχιών κλπ. / άσιγκάνος: τσιγκάνος / ζωνάρια: ζωστρες, παχιά μαδέρια για τό φοδράρισμα τής καρένας του πλοίου / ματαλί: (;) / κούσα: κούκλα, κουλούρα / ποδιά: κύρτωμα τής θάρκας / κοράκι: τό όρθό ξύλο στην πλώρη τής τράτας όπου δένεται τό σκονί / σουτα (;) (σόντα: μακρύ κοντάρι θαθμολογημένο για θυθομετρήσεις) / σοκόρακο: τό τρυπητό όριζόντιο σανίδι στην πλευρά κάθε μικρού ξύλινου σκάφους πού μέσα από τίς τρύπες του περνούν τά κάθετα στραβόξυλα / σάλβο έρόρε: χωρίς λάθος

Ό συντάκτης του κειμένου διηγείται λοιπόν μέ τόν έλλειπτικό του, άσαφή συχνά, λόγο ότι, όταν είχε έρθει στη Μύκονο ό Τουρκος μπέης, έπιστρατεύτηκαν οι ψαράδικες θάρκες του νησιού για νά έξυπηρετήσουν τίς γαλέρες. Μετά τήν άναχώρησή τους, κάθε θαρκάρης μερίμνησε για τό σκάφος του, ό ψαράς όμως πού κυβερνούσε τή δική του θάρκα άδιαφόρησε, μέ άποτέλεσμα αυτή νά τσακιστεί στα βράχια και νά βουλιάξει. Όπως τονίζει ό άώννυμος γραφέας, ό ψαράς δέν ανταποκρίθηκε στίς έκκλήσεις του νά έπισκευάσει τή θάρκα, μέ άποτέλεσμα νά άναγκαστεί νά αναλάβει τήν επιδιόρθωση ό ίδιος –άπαριθμει μάλιστα τά έξοδα και τίς έργασίες πού έκανε–, ένω παράλληλα ό ψαράς άρνήθηκε και νά παραλάβει τά δίχτυα προκειμένου νά βγει για ψάρεμα, σύμφωνα μέ τή γραπτή συμφωνία πού είχαν.

Τό κείμενο προσφέρει, νομίζω, ένδιαφέρουσες ένδειξεις για τίς συνθήκες άσκησης τής άλιείας στό Αίγαίο. Καταρχήν φαίνεται ότι ιδιοκτήτες τών άλιευτικών σκαφών και άλιείς δέν ταυτίζονταν πάντοτε. Οι ψαράδες δέν είναι σαφές αν άσκούσαν κατ' άποκλειστικότητα τήν τέχνη τους, έρχονταν όμως σε συμφωνία μέ τούς πλοιοκτήτες και αναλάμβαναν τήν εύθύνη και τή συντήρηση τής θάρκας και τών άλιευτικών έργαλείων έναντι κάποιου τιμήματος, κατά πάσα πιθανότητα μεριδίου επί τών άλιευμάτων. Ό συντάκτης του κειμένου μάλιστα ύποστηρίζει ότι ή συμφωνία πού όριζε τίς ύποχρεώσεις και τά δικαιώματα τής κάθε πλευράς ήταν γραπτή. Ό κάτοχος τής θάρκας φέρεται και ιδιοκτήτης τών δικτύων και τών άλλων άλιευτικών έργαλείων. Παράλληλα όμως, τό άλιευτικό σκάφος, στην περίπτωση τουλάχιστον πού έξετάζουμε, δέν άποτελούσε τήν κύρια πηγή είσοδημάτων του, διότι, ένόσω ή θάρκα του είχε έπιταχθεί και βρισκόταν σε κίνδυνο, αυτός προτίμησε, όπως ό ίδιος γράφει, νά μεριμνήσει για τό θερισμό τών χωραφιών του. Η ένασχόλησή του αυτή μέ τό «θέρος» δέν διευκρινί-

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

ζεται ἂν ἀφορᾶ προσωπική ἀγροτική ἐργασία ἢ ἐπίβλεψη, ὅπωςδῆποτε ὁμως δηλώνει κατοχή γεωργικῶν ἐκτάσεων καί ἐνδεχομένως, ἂν συνδυαστεῖ καί μέ τά συμφραζόμενα τοῦ ἐγγράφου, καί κάποια εὐπορία.

Ἐνα δεύτερο στοιχεῖο ἀφορᾶ τήν προσφορά ἐργασίας καί τή διαθεσιμότητα ἀλιευτικῶν σκαφῶν. Φαίνεται ὅτι –στή Μύκονο τουλάχιστον καί στή συγκεκριμένη χρονική συγκυρία– ἡ προσφορά τῶν δεύτερων ὑπερκάλυπτε τούς ἀνθρώπους πού εἶχαν τή διάθεση ἢ τή γνώση νά ἀσχοληθοῦν μέ τήν ἀλιεία, ἐφόσον, σύμφωνα μέ τήν ἐνθύμηση, ὁ ἰδιοκτήτης τῆς βάρκας ἐπιμένει στήν ἰσχύ τῆς συμφωνίας, ἂν καί θεωρεῖ τόν ψαρά ὑπεύθυνο γιά τίς ζημιές πού ὑπέστη, ἐκεῖνος δέ, παρότι ἐγκαλούμενος γιά ἀμέλεια, ἤδη εἶχε ἀρχίσει νά ἐργάζεται σέ ἄλλη βάρκα.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, μιᾶ ἐνδειξη γιά τήν κοινωνική θέση τῶν ψαράδων ἀποτελεῖ ἴσως τό γεγονός ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου, ἂν καί κατ' ἐπανάληψη ἀναφέρεται στίς εὐθύνες τοῦ ψαρά, δέν νοιώθει τήν ἀνάγκη νά τόν ὀνοματίσει, ἀλλά ἀρκεῖται νά τόν ἀποκαλεῖ «ὁ ψαράς πού εἶχε τή βάρκα μου». Τό στοιχεῖο αὐτό δέν νομίζω ὅτι σχετίζεται μέ τήν γνώση ἀνθρώπων καί πραγμάτων πού στίς μικρές κοινωνίες μερικές φορές, θεωρούμενη ὡς κοινό κτήμα, ἀπλοποιεῖ ἢ καί καθιστᾶ περιττούς τούς ὀνοματικούς προσδιορισμούς. Ἀντίθετα, ἐδῶ ὁ τρόπος διατύπωσης μᾶλλον ὑποδηλώνει αἴσθηση κοινωνικῆς ὑπεροχῆς τοῦ συντάκτη τοῦ κειμένου καί ἀπηχεῖ ἓνα αἰσθημα ἀπαξίωσης τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ἀλιέα.

Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες, τέλος, παρέχει τό μυκονιάτικο αὐτό τεκμήριο γιά τίς χρήσεις καί τίς ἐπισκευές τῶν ἀλιευτικῶν σκαφῶν. Καταρχήν οἱ ψαράδικες βάρκες χρησιμοποιοῦνταν γιά τήν ἐπιβίβαση, ἀποβίβαση καί τροφοδοσία τῶν μεγάλων πλοίων πού κατέπλεαν στό λιμάνι τῆς Μυκόνου, ὅπως καί τῶν πλοίων τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ὅταν τύχαινε νά ναυλοχεῖ ἐκεῖ⁷⁹. Ὅσον ἀφορᾶ τίς ἐργασίες ἐπισκευῆς, αὐτές καταγράφονται ἀναλυτικά. Τό κόστος τους ἀνήλθε συνολικά σέ 223/4 ρεάλια καί ἀφοροῦσε τόσο τά ἀνταλλακτικά καί τά ἐξαρτήματα (ξύλα, σκοινιά, καρφιά, πίσσα, κάρβουνα κλπ.) ὅσο καί τίς ἀμοιβές τῶν μαστόρων καί τῶν βοηθῶν τους (μαραγκῶν, σιδεράδων, καλαφατῶν) πού δούλεψαν γιά τήν ἐπιδιόρθωση τῶν ζημιῶν. Ὅπως φαίνεται ἀπό τά ποσά πού καταγράφονται στήν ἐνθύμηση, ἡ ἀναλογία τῶν ἐργατικῶν σέ σχέση μέ τά ὑλικά καί τά ἐξαρτήματα ἦταν περίπου ἓνα πρὸς τρία, συνολικά ὁμως τό κόστος ἐπισκευῆς τῆς βάρκας ἦταν ὑψηλό. Σημειώνεται ὅτι ἡ μέση τιμὴ πώλησης στό 8' μισό τοῦ 17ου αἰῶνα στή Μύκονο ἦταν γιά τά ἀμπέλια περίπου 15, γιά τά χωράφια 5 καί

79. Ἡ χρήση αὐτῆ τῶν ἀλιευτικῶν σκαφῶν ἐπιβεβαιώνεται καί σέ κατάστιχο ἐξόδων τῆς κοινότητος Τήνου, πού ἐγιναν τόν Ἰανουάριο-Φεβρουάριο 1811, ὅταν ἦρθε στό νησί «ὁ Οὐμέρ μπέγης μέ τό ἀσκέρι». Ἐκεῖ ἀνάμεσα σέ ἄλλα σημειώνεται καί ἐξοδο 80 γροσίων «διά δύο τράτας διά νά ἀποβιβάσουν τό ἀσκέρι»· βλ. Δρ. Δρόσος, *Ἱστορία τῆς νήσου Τήνου ἀπό τῆς Πέμπτης Σταυροφορίας μέχρι τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας καί ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ 1821*, Ἐπιμέλεια: Δ. Σοφιανός, Ἀθήνα 1870 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἀθήνα 1996), σ. 516-517.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

γιά τὰ σπίτια 20 ρεάλια, ἐνῶ στίς δεκαετίες 1680-1690 ἔχουν ἐντοπιστεῖ στό νησί πωλήσεις σκαφῶν μέ τιμές πού ποικίλλουν μέν (καΐκια ἔναντι 100 καί 152 ρεαλιῶν, βάρκες ἔναντι 12 καί 40 ρεαλιῶν)⁸⁰, καταδεικνύουν ὅμως ὅτι ἡ ἐπιδιόρθωση τῆς βάρκας ἀπαίτησε μεγάλο χρηματικό ποσό, ἐνδεικτικό τῶν ἐξόδων πού εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν ἀλιευτικῶν σκαφῶν γιά τή συντήρηση καί τήν ἐπιδιόρθωσή τους.

Μιά ἄλλη ἐνδιαφέρουσα πλευρά τῶν τρόπων ἄσκησης τῆς ἀλιείας φέρνει στήν ἐπιφάνεια ἓνα συμφωνητικό ἴδρυσης συντροφίας τράτας, πού συνάφθηκε μεταξύ τριῶν προσώπων στή γειτονική Νάξο, τό 1673⁸¹. Οἱ δύο ἀπό τούς μετέχοντες εἶναι συνιδιοκτῆτες βάρκας καί συνεισφέρουν τά μερίδιά τους σέ αὐτήν. Ὁ τρίτος θά μεριμνήσει γιά τίς ἀναγκαῖες ἐπιδιορθώσεις τοῦ σκάφους καί θά παράσχει τά ἀλιευτικά ἐργαλεῖα («νά θάλη τό σακκί [: δίχτυ τῆς τράτας] ἀπό καινουργίς, μά διά τήν ὥρα δέν εἶναι ὄλο τό σακκί ἀπό καινουργίς καί θάζει δύο φέρρες [: κομμάτια διχτυοῦ πού συγκροτοῦν τό σακκί] ἀπό παλιές καί μετέπειτα νά τίς βγάλῃ νά τίς κάμη καινούργιες»)· λαμβάνει δέ ἐπίσης 150 ἄσπρα καί 15 λίτρες μαλλί ἀπό τούς δύο συνεταίρους του ὡς ἐπιπλέον ἀμοιβή γιά τήν ἐργασία του. Ὅταν ἀρχίσει νά βγαίνει ἡ βάρκα γιά ψάρεμα, οἱ τρεῖς σύντροφοι θά μοιράζονται σέ τρία ἴσα μερίδια τό χρηματικό εἰσόδημα ἀπό «ὄ,τι ψάρι ἤθελε ξαπεστεῖλαι ὁ ἀφέντης ὁ Θεός». Ἀφοῦ ἀντικατασταθοῦν μέ νέα ὄλα τά παλαιά τμήματα τῶν διχτυῶν ἀπό τόν τρίτο συνέταιρο, πού εἶχε ἀναλάβει τή σχετική ὑποχρέωση, δηλώνουν ὅτι στό ἐξῆς θά μοιράζονται τά ἀπαιτούμενα γιά τίς ἐπισκευές τῆς βάρκας καί τῶν ἐργαλείων ἔξοδα. Ἡ συντήρηση θά διενεργεῖται μέ ἀμισθί ἐργασία τοῦ τρίτου συνεταίρου, πού φαίνεται ὅτι εἶχε τίς τεχνικές γνώσεις: «νάνα κρατημένος νά τήν ἐφτιάνῃ [τήν βάρκα] μέ τόν κόνπον του χωρίς πληρωμή ἢ τή σπέτζα [: ἔξοδο] τοῦ φαγιοῦ». Τέλος, ὀρίζεται ὅτι σέ περίπτωση πού κάποιος ἀπό τούς τρεῖς συντρόφους θελήσει νά πωλήσει τό μερίδιό του, θά ἔχουν δικαίωμα προτίμησης οἱ ἄλλοι δύο. Ἀπό τό περιεχόμενο καί τόν τρόπο διατύπωσης τοῦ ἐγγράφου δέν εἶναι σαφές ἐάν θά πηγαίνουν στό ψάρεμα καί οἱ τρεῖς μετέχοντες στή συντροφία.

Γενικότερα δέν εἶναι γνωστή ἡ ἔκταση πού εἶχε λάβει ἡ συνεταιριστική ἄσκηση τῆς ἀλιείας. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἦταν ἀπολύτως σύμφωνη μέ τή διαδεδομένη μέθοδο ἡ ὁποία ἀκολουθεῖτο σέ ἄλλες δραστηριότητες πού ἀπαιτοῦσαν χρηματικά κεφάλαια καί τεχνικές γνώσεις, ὅπως ἦταν οἱ μύλοι, τά ἐλαιοτριβεῖα, οἱ φοῦρνοι ἢ, ἀκόμη, σέ μικρότερο βαθμό καί οἱ ἐκκλησίες. Σέ ὄλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἡ συνεταιριστική πρακτική ἦταν κυρίαρχη, συνήθης δέ ὑπῆρξε ἡ ἐπιλο-

80. Βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Ἡ Μύκονος*, ὅ.π., σ. 132-133 καί 201 ἀντιστοίχως.

81. Βλ. Τό σχετικό ἔγγραφο Γ. Ροδολάκης, «Συντροφίες στή Νάξο (τέλη τοῦ 17ου αἰώνα)», *Πρακτικά τοῦ Α' Πανελληνίου Συνέδριου μέ θέμα «Ἡ Νάξος διά μέσου τῶν αἰώνων»*, Ἐπιμέλεια: Ι. Προμπονάς, Στέφ. Ψαρράς, Ἀθήνα 1994, σ. 571-572, 580-581.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

γῆ νά συνεργαστοῦν πρόσωπα πού διέθεταν τήν οικονομική δυνατότητα νά χρηματοδοτήσουν μιὰ δραστηριότητα, μέ ἐκείνους πού εἶχαν τήν τεχνική δεξιότητα νά τή θέσουν σέ λειτουργία καί νά τήν ἀσκήσουν⁸².

Διακίνηση ἀλιευμάτων καί τιμές πώλησης

Ἀνεξαρτήτως πάντως ἀπό τίς συνθήκες πού διεξαγόταν ἡ ἀλιεία, φαίνεται ὅτι ἡ παραγωγή τῆς δέν κάλυπτε τίς διατροφικές ἀπαιτήσεις πολλῶν περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καί μάλιστα τῶν νησιῶν. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι γιά τίς ἀνάγκες τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου, τῆς Κρήτης, ἀλλά καί ἄλλων παραθαλάσσιων περιοχῶν, ὅπως τοῦ Ἁγίου Ὀρους, ἀπαιτοῦνταν εἰσαγωγές παστῶν ψαριῶν⁸³. Ἐπρόκειτο γιά σαρδέλες καί σκουμπριά καί ἄλλα ψάρια συσκευασμένα σέ πῆλινα δοχεῖα, πού ἔφθαναν συνήθως ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, καθώς ὁ Βόσπορος ἦταν πέρασμα ψαριῶν καί ἡ γειτονική Μαύρη Θάλασσα πλούσια σέ ἀλιεύματα, ἀλλά καί ἀπό πιό μακρινές περιοχές, ὅπως τίς ἀκτές τῆς Ἀδριατικῆς καί τῆς Γαλλίας⁸⁴. Οἱ μαρτυρίες γιά εἰσαγωγή παστῶν ψαριῶν στά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἐπανερί-

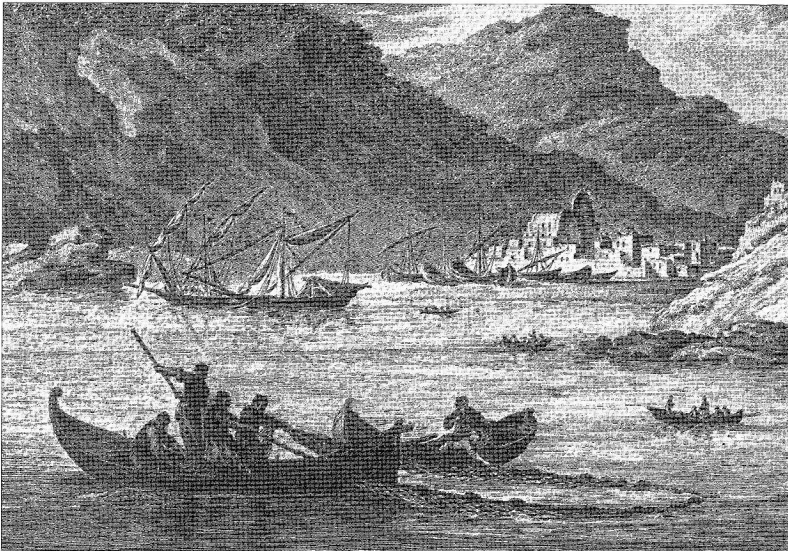
82. Βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Ἐλαιοτριβεία, μύλοι, φουῖνοι, ἐκκλησίες στό νησιωτικό χῶρο τόν 17ο αἰῶνα. Προσέγγιση στό ζήτημα τῆς συνιδιοκτησίας μέ βάση τό παράδειγμα τῆς Μυκόνου», π. *Μνήμων*, τ. 16, 1994, σ. 37-70.

83. Οἱ Κρήτες, καθώς οἱ θάλασσοι οἱ ὁποῖες περιβρέχουν τό νησί δέν ἦταν πλούσιες σέ ψάρια, εἶχαν στραφεῖ στήν κατανάλωση παστῶν· βλ. Γιολάντα Τριανταφυλλίδου-Baladié, *Τό ἐμπόριο καί ἡ οικονομία τῆς Κρήτης ἀπό τίς ἀρχές τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἕως τό τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα (1669-1795)*, Μετάφραση: Μ. Γυπαράκη, Α. Καραστάθη, Ἡράκλειο 1988, σ. 30-31. Ὅσον ἀφορᾷ τό Ἅγιο Ὄρος, ὁ W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, ὁ.π., τ. 3, σ. 135, σημειώνει ὅτι οἱ μοναχοί περιλαμβάνουν τά παστά ψάρια στό καθημερινό διαιτολόγιό τους, ὅμως σπανίως τρῶνε φρέσκο ψάρι, γεγονός πού τό ἀποδίδει στή δειλία καί στή νωθρότητά τους, στά τρικυμῶδη καί βαθιά νερά πού τούς περιβάλλουν καί στήν ἔλλειψη βαρκῶν.

84. Βλ. ἐνδεικτικά ὅσα ἀναφέρει ὁ Βαρθ. Πάξης (Ἁγαθ. Ξηρουχάκης, *Τό ἐμπόριον*, ὁ.π., σ. 292-295), τῆ μαρτυρία τοῦ J. Giraud (M. Collignon, *Le consul*, ὁ.π., σ. 40), καθώς ἐπίσης καί αὐτά πού γράφει γιά τή διακίνηση παστῶν ψαριῶν πρὸς τό Αἶγαίο ὁ Ν. Παπαδόπουλος σέ λήμματα σχετικά μέ ψάρια ὅπως «σαρδέλα», «σκόμβρος», «πελαμύς» (βλ. Ν. Παπαδόπουλος, *Ἑρμῆς ὁ Κερδῶος, ἦτοι Ἑμπορικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα*, Βενετία 1815-1817 (φωτ. ἀνατύπωση: Ἀθήνα 1989), τ. 1, σ. 74-76 καί τ. 2, σ. 138-139, 286-288). Σημειώνουμε ἀκόμη κάποιες διάσπαρτες πληροφορίες ἐνδεικτικῆς τῆς διακίνησής τους: σαρδέλες καί ἄλλα παστά ψάρια ἀπαντοῦν συχνά στά τέλη τοῦ 18ου καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἀνάμεσα στά ἐμπορεύματα πού μεταφέρουν τά πλοῖα ἀπό τή Λευκάδα (βλ. Γ. Πλουμίδης, «Ναυτιλία καί ἐμπόριο στή Λευκάδα (1783, 1818)», π. *Δωδώνη*, τ. 13, 1984, σ. 406, 414-417)· σαρδέλες περιλαμβάνονται ἀκόμη τόν 18ο αἰῶνα ἀνάμεσα στά ἐμπορεύματα πού μετέφεραν κατά τήν ἐπιστροφή τους Ἕλληνες ἐμποροὶ πού εἶχαν μετᾶσχει στό πανηγύρι τῆς Σενεγάλλιας· βλ. Ὅλγα

Ψαράδες σέρνουν τράτα στην άκτῆ τοῦ Φαλήρου
Λεπτομέρεια ἀπὸ χαλκογραφία τοῦ J.-D. Le Roy, *Les ruines des plus beaux monuments de la Grèce*, Παρίσι 1770 (Τόπος καὶ Εἰκόνα, τ. 3, Ἀθήνα 1979, σ. 146)

Ψαράδες τραβοῦν τὰ δίχτυα τους, στά νερά τῆς Σίφνου
Λεπτομέρεια χαλκογραφίας ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, 3 τ., Παρίσι 1782-1822 (Τόπος καὶ Εἰκόνα, τ. 2, Ἀθήνα 1979, εἰκ. 200)

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

χονται συχνά καί στίς μεταγενέστερες πηγές τοῦ 19ου αἰώνα⁸⁵. εἶναι δέ χαρακτηριστικό ὅτι δοχεῖα μέ παστά ψάρια ἀποτελοῦσαν συχνό καί ἀγαπητό δῶρο, κατάλληλο γιά ἀποστολή σέ μακρινές ἀποστάσεις, ἀπό τήν ἀρχαιότητα, τή βυζαντινή καί μέχρι τή νεότερη ἐποχή⁸⁶. Μιά ἐνδιαφέρουσα εἰκόνα τοῦ ἐμπορίου σκουμπριοῦ ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη παρέχει τό ἐμπορικό κατάστιχο τοῦ Φραντζέσκου Γεωργαντόπουλου, τηνιακοῦ ἐμπόρου, ἐγκατεστημένου στήν Κωνσταντινούπολη, πού χρονολογεῖται στήν περίοδο 1818-1820. Ἀπό αὐτό προκύ-

Κατσιαρδῆ-Ηering, *Λησμονημένοι ὀρίζοντες ἐλλήνων ἐμπόρων: τό πανηγύρι τῆς Senigallia (18ος - ἀρχές 19ου αἰώνα)*, Ἀθήνα 1989, σ. 113. Μιά ἐμμεση ἀναφορά στήν ἐμπορική διακίνηση σαρδελῶν ἀπαντά καί στή διαθήκη τοῦ Σίφνιου ἐμπόρου Π. Ρόζα, τοῦ ἔτους 1662 (βλ. Κ. Μέρτζιος, «Μία διαθήκη ἐκ Σίφνου τοῦ 1662», *Ἐπετηρίς Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 8, 1958, σ. 107), ἐνῶ σέ καταγραφή τῆς περιουσίας κρητικῶ ἐμπόρου πού ἐγινε μετά τό θάνατό του περιλαμβάνονται διάφορα παστά ψάρια, βαρέλια καί πιθάρια σημαντικῆς χρηματικῆς ἀξίας· βλ. Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τουρκικῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων ἀφορώντων εἰς τήν ἱστορίαν τῆς Κρήτης*, τ. 3, *Ἐγγραφα τῆς περιόδου 1694-1715*, Ἡράκλειο 1987, ἔγγρ. 1354, σ. 137-138. Σύμφωνα μέ τόν Χ. Scrofanί, ποσότητες παστῶν σαρδελῶν παράγονταν στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καί στήν Πάτρα (βλ. Μ. Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος*, ὁ.π., σ. 272-273). Γιά τή διακίνηση τῶν παστῶν ψαριῶν βλ. ἀκόμη Anna Matthaiou, *Aspects*, ὁ.π., σ. 82-83 καί Suraiya Faroqi, *Κουλτούρα*, ὁ.π., σ. 268.

85. Γιά παράδειγμα παστά ψάρια φέρεται νά εἰσάγει, σύμφωνα μέ ἐκθέσεις πού συντάχθηκαν τό 1828, ἡ Ἄνδρος καί ἡ Σίφνος (βλ. ἀντιστοίχως Δ. Πασχάλης, «Μία εἰκὼν τῆς Ἄνδρου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν*, τ. 2, 1962, σ. 84 καί Σ. Συμεωνίδης, «Στατιστικά καί κοινωνικά τῆς Σίφνου τοῦ ἔτους 1828», π. *Σιφνιακά*, τ. 10, 2002, σ. 111-147). Στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ἡ Τήνος εἰσάγει ἰκανές ποσότητες ἀπό χαθιᾶρι καί παστά ψάρια, σύμφωνα μέ τό βιβλίον πού ἐξέδωσε γιά τό νησί ὁ ρώσος ἀξιωματικός Ι. Βλασσόπουλος (βλ. Ι. Βλασσόπουλος, *Στατιστικὲς σημειώσεις γιά τό νησί Τήνος*, Μετάφραση: Πίτσα Μπλάνα, Ἀθήνα 1992, σ. 28). Εἰσαγωγή παστῶν ψαριῶν ἐπισημαίνεται καί σέ μιά μαρτυρία τοῦ 1886 πού ἀφορᾷ τή Φολέγανδρο (Ζ. Γαβαλάς, «Ἡ νῆσος Φολέγανδρος», ἀνατύπωση στόν τόμο *Ἡ νῆσος Φολέγανδρος*, Ἀθήνα 2002, σ. 57).

86. Βλ. Anna Matthaiou, *Aspects*, ὁ.π., σ. 83· Μαρία Γερολυμάτου, «Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἀλυκῶν καί τό ἐμπόριο τῶν ἀλιπᾶστων στό Βυζάντιο τῶν μέσων καί ὑστερων χρόνων», Πρακτικά Συνεδρίου: *Τό ἐλληνικό ἀλάτι*, Ἀθήνα [2001], σ. 332. Ἐνα παράδειγμα συχνῆς ἀποστολῆς βαρελιῶν μέ παστά ψάρια, κυρίως σαρδέλες, κολιούς, σκουμπριά, παλαμίδες, ἀλλά καί χαθιᾶρι βλ. σέ κατάστιχο ἐξόδων πού πραγματοποιοῦσε ὁ Καισάριος Δαπόντες στά ταξίδια του στήν Κωνσταντινούπολη, Σάμο, Χίο, Ψαρά καί Σκόπελο, τήν περίοδο 1760-1765 (δημοσιεύεται ἀπό τοὺς Μ. Βαρβούνη, Στ. Κεκρίδη, *Ἄγιορειτικά μετόχια στή Σάμο*, Θεσσαλονίκη [1999], σ. 68-74). Βλ. ἀνάλογες ἀναφορές σέ ἐπιστολές μοναχῶν γιά ἀποστολές βαρελιῶν μέ ψάρια Β. Ἀναστασιάδης, *Ἀρχεῖο τῆς Ι. Μ. Χιλιανδαρίου*, ὁ.π., σ. 129, 304-305, 308, ὅπου μάλιστα σέ μιά περίπτωση γίνεται λόγος καί γιά φρέσκα ψάρια. Συχνές ἀποστολές ψαριῶν ὡς δῶρου σέ συγγενεῖς του ἐντοπίζονται καί στήν ἀλληλογραφία τοῦ ἐγκατεστημένου στό Αἰτωλικό, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀναστασίου Γόρδιου, Ἀθανασίου· βλ. Ἰωάννα Κόλια, «Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐξ Ἀγράφων (+1719). Ἡ ἐπιστολογραφία του», π. *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, τ. 4, 1992, σ. 83-84, 105, 107-108, 117-119.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

ππει διακίνηση σημαντικῶν ποσοτήτων σκουμπριῶν, πού μεταφέρονταν σέ βαρέλια, καθένα ἀπό τά ὅποια περιεῖχε περί τά χίλια ψάρια καί στοίχιζε γύρω στά 45 μέ 50 γρόσια⁸⁷.

Οἱ τιμές πώλησης καθορίζονταν μέ διατίμηση πού ἐπέβαλλαν οἱ ὀθωμανικές ἀρχές ἢ ἀκόμη καί οἱ χριστιανικές κοινοτικές ἀρχές στά μικρά νησιά, ὅταν δέν ὑπῆρχαν Τούρκοι ἢ ἡ παρουσία τους δέν ἦταν ἰσχυρή. Ἔτσι μιά σειρά ἀπό πράξεις διατιμήσεων πού ἐκδίδουν στά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ ὀθωμανικές ἀρχές τῆς Χίου ὀρίζουν τίς τιμές πώλησης γιά τό αὐγοτάραχο καί τά παστά ψάρια (κυρίως κολιούς, σαρδέλες, λακέρδες, χέλια) (βλ. πίνακας II)⁸⁸. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό 1783 ὁ μητροπολίτης Παροναξίας Νεόφυτος «ἀποφαίνεται κατὰ τήν ζήτησιν τῶν προεστῶτων καί τῶν λοιπῶν» σχετικά μέ τίς τιμές πώλησης τῶν ἀλιευμάτων στή Νάξο: «Τά ψάρια τῆς τράτας, οἱ μικρές γοῦπες πρὸς τρεῖς παράδες τήν ὀκά, αἱ μεγαλύτεραι πρὸς πέντε. τά χοντρά ὀψάρια πρὸς ὀκτώ παράδες τήν ὀκάν· τά ὀκταπόδια πρὸς ἕξι παράδες τήν ὀκάν»⁸⁹. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τό 1804, ἡ κοι-

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Διατιμήσεις ὀθωμανικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἡρακλείου Κρήτης τῶν ἐτῶν 1674, 1691
(οἱ τιμές σέ ἄσπρα ἀνά ὀκά)*

Εἶδη	1674	1691
Ἀλεύρι λευκό		4
Λάδι	10	12
Βοδινό κρέας	5	6
Πρόβειο κρέας	8	10
Τυρί	10	12
Γάλα	2	2
Φρέσκα ψάρια	10	20
Παστά ψάρια	20	32
Χαβιάρι		60

* Ὅσες τιμές στή διατίμηση δίνονται σέ ἄσπρα ἔχουν μετατραπεῖ μέ βάση τήν ἀναλογία: 1 γρόσι = 40 παράδες = 120 ἄσπρα.

Πηγή: Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τουρκικῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων ἀφορώντων εἰς τήν ἱστορίαν τῆς Κρήτης*, τ. 2, Ἔγγραφα τῆς περιόδου 1672-1694, Ἡράκλειο 1976, ἔγγρ. 747, σ. 176, ἔγγρ. 1028, σ. 372.

87. Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Συλλογή Γ. Βλαχογιάννη, χφ. 201.

88. Χρ. Μαυρόπουλος, *Τουρκικά ἔγγραφα*, ὀ.π., ἔγγρ. 57, 59, 60, 71, 75, 77.

89. Βλ. Ἐλένη Κούκκου, *Οἱ κοινοτικοὶ θεσμοί*, ὀ.π., σ. 137, ἔγγρ. 81.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

νότητα τῆς Σύρου, παρουσία τοῦ ὀθωμανοῦ κυρίου τοῦ νησιοῦ, μέ ἀπόφασή της καθορίζει τίς τιμές πώλησης τῶν ψαριῶν, ἐπικαλούμενη τήν πατροπαράδοτη πρακτική στό ζήτημα καί ἐπισείοντας μεγάλες χρηματικές ποινές σέ ὅποιον ἀρνηθεῖ νά συμμορφωθεῖ: «Ἐστόντας ἀπό τά παλιά μας Καπίτουλα καμωμένα ἀπό τούς πρωτοπάτορες μας, νά ἦτον πάντα νάρκι [: διατίμηση] καμομένο ἀπάνω διά τά ψάρια, ἀπάνω εἰς τούς ψαράδες, τρατάριδες καί ἀδικτάριδες, διά τοῦτο καί ἡμεῖς τήν σήμερον οἱ ὑποκάτωθεν ὑπογεγραμμένοι Ἐπίτροπος καί Προεστοί καί ἐπίλοιποι γέροντες καί ἔνπροσθεν εἰς τόν Ἄγά μας Ἰσμαήλ Ἄγά, θέλομεν μέ τό παρόν μας νά ξανακαιουργιώσομεν ἐκεῖνα τά παλιά καπίτουλα ἀπάνω διά τούς ψαράδες καί γίνεται τό νάρκι ἀπό τόν ἐνδοξώτατο τόν ἀφέντι μας καί ἀπό ἐμᾶς ὅτι τό ψάρι χοντρό, ὅ,τι λογιῆς ψάρι καί ἄν εἶναι, νά ζυάζεται μέ τήν ὀκά, τά τρατόψαρα νά ζυάζονται 8 παράδες τήν ὀκά καί τά χοντρά ἕως ἄνω, ὅ,τι ψάρι εἶναι, νά ζυγίζεται 20 παράδες ἢ ὀκά, καί ὅποιος παραβγεῖ ἀπό τήν προσταγή καί χαλάσει τό νάρκι νά πλερώνη τόν χρόνον 200 γρόσια τζερεμέ εἰς τό βασιλικόν ἐμίρι»⁹⁰.

Οἱ ξένοι περιηγητές σέ κάποιες περιπτώσεις διατυπώνουν ἐκτιμήσεις γιά τίς τιμές τῶν ψαριῶν. Ὅπως ἀναφέρθηκε καί παραπάνω, οἱ ἀπόψεις τους ποικίλλουν: κάποιοι τίς θεωροῦν ἐξευτελιστικές, κάποιοι ἄλλοι τίς βρίσκουν ὑπερβολικά ὑψηλές⁹¹. Οἱ διαφορετικές αὐτές ἐκτιμήσεις καθορίζονται βέβαια ἀπό τόν τόπο καί τή χρονική συγκυρία, ἐπηρεάζονται ὅμως καί ἀπό τίς τιμές πώλησης τῶν ψαριῶν στήν πατρίδα τοῦ ἐκάστοτε ἐπισκέπτη. Μιά εὐκρινέστερη εἰκόνα μπορούμε νά ἔχουμε μέσω τῆς σύγκρισης τιμῶν τῶν ψαριῶν μέ ἄλλα τρόφιμα. Στούς πίνακες II, III, IV καί V πού ἀκολουθοῦν ἔχουν συγκεντρωθεῖ ὀρισμένα συγκριτικά στοιχεῖα, πού ἐπιτρέπουν κάποιες πρῶτες παρατηρήσεις:

Τά ἀριθμητικά αὐτά στοιχεῖα εἶναι ἀποσπασματικά καί ἐν πολλοῖς τυχαῖα. Δέν προσφέρονται συνεπῶς γιά συστηματική παρακολούθηση τῶν τιμῶν τῶν ψαριῶν, ἐπιτρέπουν ὅμως κάποια πρῶτα σύντομα σχόλια, πού χρήζουν βεβαίως περαιτέρω ἐπιβεβαίωσης καί ἐλέγχου. Ἡ τιμή διάθεσης τῶν ψαριῶν στούς κατοίκους παρουσίαζε μεγάλες ἀποκλίσεις, ἀνάλογα μέ τήν ἐποχιακή ζήτηση, τόν τόπο καί τό εἶδος τοῦ ψαριοῦ. Βασικό κριτήριον γιά τήν τιμολόγησή τους ἀποτελοῦσε τό μέγεθος. Καλά ψάρια ἦταν τά μεγάλα, τά ὅποια ἔφθαναν νά ἔχουν καί διπλάσια τιμή ἀπό τά μικρά⁹². Συγκρινόμενα μέ ἄλλα τρόφιμα, τά ψάρια φαίνεται ὅτι ἐν γένει ἀπολάμβαναν ἀξιόλογων τιμῶν. Σχηματικά θά λέγαμε ὅτι τά μεγάλα ψάρια συνήθως κόστιζαν τό ἴδιο ἢ καί περισσότερο ἀπό τό καλό βοδιό ἢ τό

90. Βλ. Α. Δρακάκης, *Ἡ Σύρος*, ὁ.π., σ. 106

91. Γιά παράδειγμα, ὁ ἀνώνυμος καπουτσίνος πού ἀναφέραμε παραπάνω, στήν ἐπιστολή του τό 1670 ὑποστηρίζει ὅτι στό Ναύπλιο τά ψάρια δέν στοιχίζουν σχεδόν τίποτε (βλ. Μ. Φώσκολος, Α. Φόνσος, *Οἱ περιπέτειες*, ὁ.π., σ. 337), ὁ Van Egmont στή Χίο τό 1729 βρίσκει τά ψάρια πανάκριβα (J. E. Van Egmont, *Travels*, ὁ.π., σ. 255) ὅπως καί ὁ Galland τό 1747 (M. Galland, *Recueil*, ὁ.π., σ. 121).

92. Βλ. ἐπίσης ὅσα ἀναφέρει ἡ Anna Matthaiou, *Aspects*, ὁ.π., σ. 86.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

Διατιμήσεις ὀθωμανικῶν ἀρχῶν τῆς Χίου τῶν ἐτῶν 1741, 1754, 1755, 1756, 1757
(οἱ τιμές σέ παράδες ἀνά ὀκά)*

Εἶδη	1741 (Ἰαν.)	1754 (Ὀκτ.)	1755 (Μάρτ.)	1756 (Ὀκτ.)	1757 (Μάιος)
Ἄλεύρι πρώτης ποιότητας	3,3	3,0	5,0	4,0	4,7
Λάδι	13,3	9,3	10,7	9,3	8,7
Βοδινό κρέας	4,0	4,0	5,0	**5,0	6,0
Ἄρνισιο κρέας	10,0	7,3	11,0	**8,0	8,0
Χαβιάρι (πρώτης ποιότητας)	44,0	24,0	24,0	32,0	32,0
Χαβιάρι (μεσαίας ποιότητας)		16,0	16,0	24,0	24,0
Χαβιάρι (κατώτερης ποιότητας)		12,0	12,0	16,0	16,0
Κολιοί παστοί	8,0	8,0	8,0	9,3	9,3
Σαρδέλες παστές	***1,0				
Λακέρδα		13,3			
Χέλια παστά			10,0	13,0	

Παρατηρήσεις:

* Ὅσες τιμές στή διατίμηση δίνονται σέ ἄσπρα ἔχουν μετατραπεῖ μέ βάση τήν ἀναλογία:
1 γρόσι = 40 παράδες = 120 ἄσπρα.

** Οἱ τιμές προέρχονται ἀπό διατίμηση τοῦ μηνός Μαΐου.

*** Ἡ τιμή ἀφορᾶ παράδες ἀνά δωδεκάδα.

Πηγή: Χρ. Μαυρόπουλος, *Τουρκικά ἔγγραφα ἀφορῶντα τήν ἱστορίαν τῆς Χίου*, Ἀθήνα 1920, ἔγγρ. 57, 59, 60, 71, 75, 77.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙV

Τιμές προϊόντων στή Σμύρνη κατά τά ἔτη 1780, 1790, 1800, 1812 σύμφωνα μέ κατάλογο τοῦ R. Walpole

(οἱ τιμές σέ παράδες ἀνά ὀκά)

Εἶδη	1780	1790	1800	1812
Βοδινό	6	16	26-28	36, 40, 44
Ἄρνι	8	18	34	42
Βούτυρο	36-40	66-70	*80	*170-180
Σύκα	4	8	12	16
Κόκκινο κρασί	3	6-8	14	15-16
Καλό ἀλεύρι	4	6-8	18	24-25
Ἐλαιόλαδο	12	16-18	36-44	60
Ψάρια ἀπό τά μικρότερα στά μεγαλύτερα	8-14	18-36	24-50	50-80

* Οἱ τιμές δίνονται σέ πιάστρα. Μετατράπηκαν ἐδῶ σέ παράδες, μέ ἀναλογία 1 πρὸς 40.

Πηγή: R. Walpole, *Travels in various countries of the East*, Λονδίνο 1820, σ. 177.

Ἡ ἀλιεία στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Τιμές προϊόντων βάσει ἀποφάσεων τῶν κοινοτήτων Κάστρου Νάξου καί Σύρου
(οἱ τιμές σέ παράδες ἀνά ὀκά)

Προϊόντα	Νάξος 1783	Σύρος 1799	Σύρος 1804
Ψάρια τράτας, μικρές γόπες	3		8
Μεγαλύτερες γόπες	5		
Χοντρά ψάρια	8		20
Χταπόδια	6		
Πρόβειο κρέας παχύ / ἀδύναμο	10 / 6	10	
Βοδινό κρέας παχύ / ἀδύναμο	6 / 4	10	
Χοιρινό κρέας παχύ / ἀδύναμο	8 / 6		
Κατσικίσιο κρέας παχύ / ἀδύναμο	6 / 4		
Τυρί παλαιό	14		
Τυρί νέο	6		

Πηγές: Νάξος: Ἐλένη Κούκκου, *Οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ στίς Κυκλάδες κατά τήν Τουρκοκρατία*. Ἀνεκδότα ἔγγραφα, Ἀθήνα 1989, σ. 137, ἔγγρ. 81. – Σύρος: Α. Δρακάκης, *Ἡ Σύρος ἐπί Τουρκοκρατίας*, τ. Α', Ἐρμούπολη 1948, σ. 105-106.

πρόβειο κρέας, φθηνότερα ἀπό τό ἀλεύρι, ἐνώ ἀντίθετα ὑψηλότερες φαίνεται ὅτι ἦταν οἱ τιμές γιά τό τυρί καί τό λάδι⁹³. Τά παστά ψάρια διετίθεντο ἐπίσης σέ ὑψηλές τιμές, ὅμοιες ἢ συνηθέστερα κατά τι ἀνώτερες ἀπό αὐτές τοῦ κρέατος. Στίς διατιμήσεις μάλιστα τοῦ 17ου αἰῶνα ἀπό τήν Κρήτη οἱ τιμές τους ἐμφανίζονται τρεῖς ἢ τέσσερις φορές ἀνώτερες ἀπό ἐκεῖνες τοῦ κρέατος, στοιχεῖο τό ὁποῖο, σέ συνδυασμό μέ τίς ὑψηλές τιμές πού χαίρουν καί τά φρέσκα ψάρια, εἶναι ἀξιοπρόσεκτο, χρήζει ὅμως περαιτέρω διασταύρωσης⁹⁴.

93. Βεβαίως ἡ κλιμάκωση αὐτή μεταξύ τῶν τιμῶν τῶν τροφίμων δέν εἶχε γενική ἰσχύ. Γιά παράδειγμα ὁ Rouquerville, τό 1812, σέ ἐκθεσή του δίνει ὀρισμένες τιμές προϊόντων, προφανῶς χονδρικής, ἀνά 100 λίβρες: σιτάρι 20 πιάστρα καί 20 παράδες, φακές 18, κουκιά 12 πιάστρα καί 12 παράδες, τυρί 100 πιάστρα, λάδι 75 πιάστρα, παστά ψάρια 14 πιάστρα, κλπ. (βλ. C. Karanatsis, *Les marchés en Épire et leur univers XVIIIème - XIXème siècle*, δακτ. διδ. διατρ., Paris I, τ. 2, Παρίσι 1986, σ. 58).

94. Ἕνα κατάστιχο ἐσόδων-ἐξόδων πού τηροῦσε τήν περίοδο 1595-1601 ὁ οἰκονόμος τοῦ μετοχίου τῆς Μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου τῆς Πάτμου στόν Στύλο τῆς Κρήτης παρέχει ἐνδείξεις γιά τίς τιμές διαφόρων εἰδῶν ψαριῶν (βλ. Χρῦσα Μαλτέζου, «Τιμές ἀγαθῶν καί ἀμοιβές ἐργασίας στή βενετοκρατούμενη Κρήτη (16ος αἰ.)», π. *Σύμμεικτα*, τ. 6, 1985, σ. 21-23). Ἡ συχνή ὅμως παράλειψη ἀπό τόν συντάκτη τοῦ καταστίχου τῶν ποσοτήτων πού ἀγόραζε καί ἡ ἀπουσία τροφίμων, ὅπως τά κρέατα ἢ τό ἀλεύρι, καθιστά δυσχερή τήν ἐνταξη τῶν ψαριῶν στήν κλίμακα τιμῶν τῆς ἐποχῆς.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Τό «χαβιάρι» επίσης φαίνεται ότι ήταν μιά δημοφιλής τροφή. Στην πραγματικότητα όμως φαίνεται ότι αυτό που μνημονεύεται στις πηγές ως «χαβιάρι», ποίκιλλε στην ποιότητα, όπως αποδεικνύεται άλλωστε και από τις διατιμήσεις των τροφίμων. Συχνά έπρόκειτο μάλλον για κάποια μορφή ταραμά, που έπλεετο σε σχετικά χαμηλή τιμή⁹⁵. Έντοτους κάποιες μαρτυρίες –όπως αυτή που περιλαμβάνεται σε κείμενο του 16ου αιώνα από τη Μονή Διονυσίου του Άγιου Όρους, όπου σημειώνεται ότι στην τραπεζαρία της μονής, ενώ τό ψάρι και οι άλλες τροφές μοιράζονται στά πιάτα, «τό χαβιάρι ή λακέρδα μέ τό ζύγιον διηκονείται»– καταδεικνύουν ότι τά παραπάνω τρόφιμα άντιπροσώπευαν έκλεκτό και άκριβό μέρος του καθημερινού τραπεζιού⁹⁶.

Έκτός από τις τιμές, όμως, που όριζαν οι άρχές, έντοπίζονται και ένδειξεις ότι οι τιμές των ψαριών στην κατανάλωση, συγκρινόμενες μέ τις τιμές άλλων τροφίμων, είχαν περίπου την ίδια αποκλίσεις μέ αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω στις έπίσημες διατιμήσεις. Σημειώνεται ένδεικτικά ότι τό 1706 τό γαλλικό προξενείο στην Άρτα αγοράζει άρνίσιο και μοσχάρισιο κρέας προς 3 άσπρα τό λίτρο, ψάρια προς 4 άσπρα τό λίτρο και τυρί προς 10 άσπρα ή όκά⁹⁷. Τό 1722, σε δείπνο που παρέθεσε στον καθή ή κοινότητα της Σύρου, ξόδεψε για ψάρια 6 παράδες, για 2,5 λίτρες τυρί (= 375 δράμια) 15 παράδες, για μία κότα 15, για ένα καπόνι 18, για αύγά 3 παράδες κ.ά.⁹⁸. Πενήντα χρόνια άργότερα, τό 1773, ή ίδια νησιωτική κοινότητα δαπάνησε για έξοδα φιλοξενίας ρώσων άξιωματικών 6 άσπρα για μία όκά ψάρια, επίσης 6 για μία όκά βοδινό κρέας, 4 για μία πέροδικα και 3 για μία όκά κρασί⁹⁹.

Μιά άσυνήθιστη δικαστική διαμάχη από τη Νάξο έπιβεβαιώνει μέ έμμεσο τρόπο τις συγκριτικά ύψηλές τιμές που απολάμβαναν τά ψάρια. Στις 14 Ιανουαρίου 1687, κάποιιο κάτοικοι της Νάξου μεταβαίνουν σε τοπικό νοτάριο και συντάσσουν μιά δήλωση, όπου αναφέρουν ότι λίγες μέρες πριν, στις 26 Δεκεμβρίου, ένα καϊκι έπεσε σε μεγάλη φουρτούνα και έξόκειλε στη στεριά. Ό παραβοκύρης και οι σύντροφοί του, άπορροφημένοι στη διάσωση των ψαριών (παλαμίδες) που μετέφεραν, δέν φρόντισαν για τό σκάφος, μέ άποτέλεσμα αυτό νά χαθεί. Έκ των ύστέρων ό παραβοκύρης άπαιτεί νά ύπολογίσουν και σε αυτόν μερίδιο από ό,τι σώθηκε από τό καϊκι, αλλά οι Ναξιώτες άρνούνται, διότι θεωρούν ότι δική του

95. Anna Matthaiou, *Aspects*, ό.π., σ. 85.

96. J. Darrouzès, «Les observances monastiques de Dionysiou au XVIe siècle», *Επετηρίς Έταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τ. 26, 1956, σ. 336· βλ. και μνεία Πασχ. Ανδρούδης, «Μαρτυρίες για τό άλάτι από τό Βυζάντιο: άλίπαστα είδη και γάρων», Πρακτικά Συνεδρίου: *Τό έλληνικό άλάτι*, Άθήνα [2001], σ. 105.

97. Βλ. Γ. Σιορόκας, *Τό Γαλλικό προξενείο*, ό.π., σ. 230.

98. Βλ. Α. Δρακάκης, *Η Σύρος*, ό.π., σ. 103.

99. στο *ίδιο*, σ. 57-58.

Ἡ ἀλείψια στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας

εἶναι ἡ εὐθύνη τῆς ἀπώλειας, ἐφόσον αὐτός καί τό πλήρωμά του ἐνδιαφέρθηκαν μόνο γιά τό φορτίο τῶν ψαριῶν καί ὄχι γιά τό σκάφος¹⁰⁰.

Ὑπενθυμίζεται ὅτι οἱ τιμές τῶν ἀλιευμάτων, ἐκτός ἀπό τήν ἀπόσταση ἀπό τόν τόπο ἀλείψιας, τίς καιρικῆς συνθηκῆς, τίς δυσκολίες συντήρησης καί μεταφορᾶς, ἐπηρεάζονταν καί ἀπό ἕναν σταθερό παράγοντα, ἄμεσα συνδεδεμένο μέ τίς θρησκευτικές ἐπιταγές καί τίς διατροφικές συνήθειες τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν, οἱ ὅποιοι κατανάλωναν ψάρια καί ἄλλα ἀλιεύματα κατά προτίμηση τίς ἡμέρες τῶν καθιερωμένων νηστειῶν, παρότι τυπικά ἡ κατανάλωσή τους, σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῆς ἐκκλησίας, δέν ἦταν ἀποδεκτῆ¹⁰¹. Μιά, λιτή στή διατύπωση, ἐνθύμηση τοῦ 1809, ἀπό κώδικα μονῆς τῆς Ἄνδρου, γιά τά ὅσα κατανάλωσε κατά τή νηστεία τῆς Σαρακοστῆς ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ νησιοῦ Παγκράτιος καταδεικνύει τήν ἰσχυρή παρουσία τῶν ψαρικῶν στίς διατροφικές συνήθειες ὧσων νῆστευαν: «Εἰς τοῦ δεσπότη τό σαρανταήμερο κταπόδι ξερό καί χλορό καί ψάρια καί χαβιάρι γρ. 10:20»¹⁰².

Ἡ ζήτηση ἐπομένως τῶν ψαριῶν σέ μεγάλο βαθμό ἦταν ἐποχική καί ἐπικεντρωνόταν σέ συγκεκριμένες ἡμέρες τοῦ χρόνου. Τεκμήρια τοῦ 18ου αἰῶνα καταδεικνύουν τήν αὐξηση τῆς κατανάλωσης ψαριῶν στίς νηστείες. Οἱ διατροφικές ἐπιλογές τῆς οἰκογένειας τοῦ Νικολάου Μαυρογένη, ὅταν ἔχοντας ὑποπέσει σέ δυσμένεια εἶχε καταφύγει μέ τήν οἰκογένεια του στήν Τεργέστη, ἀπεικονίζουν τό φαινόμενο. Στό κατάστιχο μέ τά ἔξοδα διατροφῆς πού τηροῦσε γιά τήν περίοδο ἀπό 7 Δεκεμβρίου 1790 ἕως 31 Ἰανουαρίου 1791 ὁ συγγενής τοῦ Ν. Μαυρογένη, Γ. Μπατῆς, καταδεικνύεται ἡ κυριαρχία τοῦ ψαριοῦ κατά τήν περίοδο τῆς νηστείας, καί ὁ ἐντοπισμός τῆς κατανάλωσής του μόνο τίς Τετάρτες καί τίς Παρα-

100. Τῆ μαρτυρία τῶν κατοίκων, πού τούς παραδίδεται γιά νά τήν προσκομίσουν σέ ὄποιο δικαστήριο χρειαστεῖ βλ. Ἀναστασία Σιφωνιοῦ-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Ἀρτεμιᾶδη, «Ὁ κώδικας τοῦ νοταρίου Νάξου Ἰωάννου Μηνιάτη 1680-1689», *Ἐπιτηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 29-30, 1982-1983, Ἀθήνα 1990, σ. 948-949, ἔγγρ. 696. Πά τά ἰσχύοντα ἐπί τῶν δικαιωμάτων τῶν ναυαγίων καί τῆ διανομῆ τῶν ὑπολειμμάτων τους βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Τά “βρεσίματα” καί τά “τζακίσματα” στό Αἶγαίο. Μέ ἀφορμή ἕνα περιστατικό τοῦ 17ου αἰῶνα», π. *Τά Ἱστορικά*, τχ. 30, 1999, σ. 50-60.

101. Βλ. σχετικά Ἄννα Ματθαίου, «Διαιτητικές ἀπαγορεύσεις στήν τουρκοκρατία», π. *Τά Ἱστορικά*, τχ. 21, 1994, σ. 278-280. Ἡ ἀποχή ἀπό τό ψάρι τίς ἡμέρες τῶν νηστειῶν εἶχε προσγραφεῖ στίς ἀντιλήψεις ὀρισμένων ὡς ἐπαινετή, χριστιανική στάση ζωῆς (βλ. γιά παράδειγμα τίς ἀπόψεις πού ἐκφράζει ὁ Παπασυναδινός στίς Σέρρες στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα Ρ. Odorico [ἐπιμ.], *Conseils et mémoires de Synadinos, prêtre des Serrés en Macédoine (XVIIe siècle)*, [Παρίσι 1996], σ. 98, 126, 236· πθ. Ἄννα Ματθαίου, ὁ.π., σ. 279.

102. Βλ. Δ. Πασχάλης, «Χρονικά καί ἱστορικά σημειώματα ἐκ τῶν ἐν τῇ νήσῳ Ἄνδρῳ χειρογράφων κωδίκων καί τῶν παραφύλλων παλαιῶν ἐντύπων βιβλίων ἀπό τοῦ ἔτους 1193 μέχρι τοῦ 1853», *Ἀνδριακόν Ἡμερολόγιον*, Ἀθήνα 1930, σ. 42.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

σκευές για τό άμέσως επόμενο χρονικό διάστημα¹⁰³. Άνάλογη ίσχυρή παρουσία του ψαριού καί τών άλλων θαλασσινών τίς ημέρες τών νηστειών άπαντά καί στό κατάστιχο του Παριανού Φραγκίσκου Μαυρομάτη, τό όποιο περιλαμβάνει άγορές για τήν καθημερινή του διατροφή άπό τόν Ιούνιο του 1778 έως τόν Ιανουάριο του 1780¹⁰⁴. Η προνομιακή συμμετοχή τών άλιευμάτων στό καθημερινό τραπέζι τίς ημέρες τών νηστειών, τουλάχιστον σέ όρισμένες σχετικώς εύπορες οικογένειες, είχε ως άποτέλεσμα τήν καταγραφή του ψαριού ως ενός άπό τά πλέον συχνά καταναλισκόμενα τρόφιμα¹⁰⁵.

Η περιήγηση πού επιχειρήθηκε παραπάνω σέ τεκμήρια τών χρόνων τής όθωμανικής κυριαρχίας πού άφορούν τήν άλιεία στίς έλληνικές περιοχές έδειξε, νομίζω, ότι επρόκειτο για μία οικονομική δραστηριότητα ή όποία, άν καί δέν έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οικονομία τής έποχής, ώστόσο είχε μία συνεχή παρουσία, καί σέ όρισμένες περιοχές, όπου ευνόηθηκε άπό τά γεωφυσικά δεδομένα καί τόν πλούτο τής πανίδας, απέκτησε αξιόλογο μέγεθος. Η άναζήτηση καί ή άλίευση περαιτέρω στοιχείων σέ πηγές σχετικές μέ τό θέμα, άλλα καί ή άνάσυρση πληροφοριών άπό τεκμήρια άπρόσμενα, θά επιτρέψουν νά άνασυσταθεί μία πιό διαυγής εικόνα τής άλιείας, τής διακίνησης, του έμπορίου καί τής κατανάλωσης τών άλιευμάτων.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

103. Βλ. Β. Κρεμμυδάς, «Στό τέλος του 18ου αιώνα: μία άρχοντική οικογένεια μεταναστεύει καί ένδαιιάται», π. *Τά Ιστορικά*, τχ. 18-19, 1993, σ. 25-34. Η κατανάλωση ψαριών, ως αντίσθάμισμα τής άποχής άπό τό κρέας τίς Τετάρτες καί τίς Παρασκευές, έντοπίζεται καί σέ άλλες μαρτυρίες. Πά παράδειγμα ό Frederik Jodst, πού επισκέφτηκε έλληνικά νησιά τήν περίοδο 1778-1779, σημειώνει ότι οί Έλληνες τήν Τετάρτη νηστεύουν άπολύτως τό κρέας καί ό,τι παράγεται άπό αυτό, καί τρώνε μόνο ψωμί, κρασί, έλιές καί λίγες σαρδέλες (βλ. Τ. Γρισόπουλος, «Ειδήσεις προξένων ξένων κρατών περι Κιμώλου καί Κιμωλίων», π. *Κιμωλιακά*, τ. 5, 1975, σ. 35).

104. Βλ. Anna Matthaiou, *Aspects*, ό.π., σ. 194-196 καί ή ίδια, «Η καθημερινή άγορά καί ή βίωση του οικονομικού», στό Σπ. Άσδραχάς κ.ά., *Έλληνική οικονομική ιστορία*, ό.π., τ. 1, σ. 546.

105. Ένδεικτικό είναι ότι μία καταμέτρηση πού επιχειρήθηκε, βάσει του καταστίχου άγορών μιας άστικής οικογένειας τής Έρμούπολης τό 1837, έδειξε ότι ή κατανάλωση ψαριών άνήλθε σέ 108 φορές τό χρόνο (βλ. Β. Κρεμμυδάς, «Άστικά διατροφικά πρότυπα: ένα παράδειγμα άπό τήν Έρμούπολη του 1837», π. *Τά Ιστορικά*, τχ. 27, 1997, σ. 364-365, 369).